

BGE Budapest LAB

WORKING PAPER SERIES

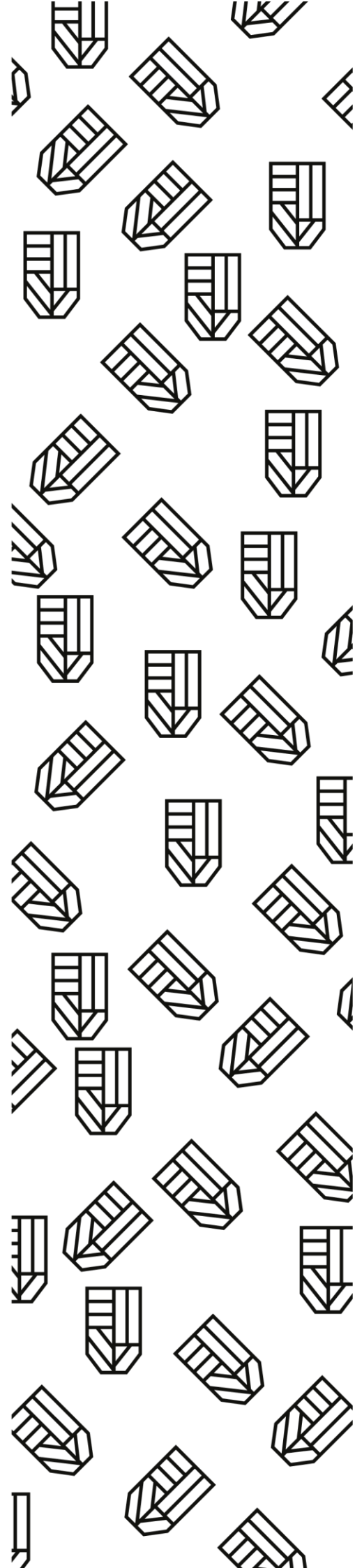
ISSUE 12, 2020

CSILLAG SÁRA PhD
GYŐRI ZSUZSANNA PhD
KÓRÓDI EDIT
SVASTICS CARMEN
BALÁZS TIBOR

KUTATÁSI JELENTÉS

**FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ
VÁLLALKOZÓK HELYZETE ÉS
MOTIVÁCIÓI
MAGYARORSZÁGON**

12

FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ VÁLLALKOZÓK HELYZETE ÉS MOTIVÁCIÓI MAGYARORSZÁGON

Dr. Csillag Sára
Budapest Business School, FFA
csillag.sara@uni-bge.hu

Dr. Győri Zsuzsanna
Budapest Business School, FFA
gyori.zsuzsanna@uni-bge.hu

Kóródi Edit
Nupra Forgó Rehabilitation Services Nonprofit Ltd.
korodi.edit@naf.hu

Svastics Carmen
ELTE Bárczi Gusztáv Faculty of Special Needs Education
svastics.carmen@barczy.elte.hu

Balázs Tibor
Budapest Business School, Budapest LAB
balazs.tibor@uni-bge.hu

Working Paper Series 12-2020

ISSN: 2630-7960

Copyright © 2020 Csillag Sára, Győri Zsuzsanna, Kóródi Edit, Svastics
Carmen, Balázs Tibor

Working papers are in draft form. This working paper is distributed for purposes of comment and discussion only. It may not be reproduced without permission of the copyright holder. Copies of working papers are available from the author. The views expressed in the Budapest LAB Working Paper Series are those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the Budapest Business School or Budapest LAB. Research Working Papers have not undergone formal review and approval. Such papers are included in this series to elicit feedback and to encourage debate on important public policy challenges. Copyright belongs to the author(s). Papers may be downloaded for personal use only.

www.budapestlab.hu

A kutatási projektet az Innovációs és Technológiai Minisztérium Tématerületi Kiválósági Programja és a Budapesti Gazdasági Egyetem között létrejött együttműködési megállapodás (TKP2020-IKA-01) támogatja.

This research was supported by a grant from the Thematic Excellence Programme of the Hungarian Ministry for Innovation and Technology to the Budapest Business School (TKP2020-IKA-01).

ISSUE: 12-2020

Dátum: 2020.12.16.

KUTATÁSI JELENTÉS

FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ VÁLLALKOZÓK HELYZETE ÉS MOTIVÁCIÓI

MAGYARORSZÁGON

Tartalomjegyzék

1. Vezetői összefoglaló	4
2. Bevezetés.....	7
3. A fogyatékosággal élő emberek vállalkozásaihoz kötődő nemzetközi szakirodalom feltérképezése	8
3.1. Foglalkoztatás/munkavállalás és vállalkozóvá válás dilemmája	11
3.2. Vállalkozói motivációk.....	11
3.3. A vállalkozóvá válást támogató és gátló tényezők.....	15
3.4. A fogyatékosággal élő vállalkozások ökoszisztémája	24
4. A fogyatékosággal élő emberek vállalkozásainak fejlesztéséhez kapcsolódó hazai ökoszisztéma, kapcsolódó projektek, gyakorlatok.....	26
4.1. Vállalkozásfejlesztési ökoszisztéma és a fogyatékosággal élő vállalkozók.....	26
4.2. Fogyatékosággal élő személyek/vállalkozók és ökoszisztémájuk	33
4.3. Inkubátorok és a fogyatékosággal élő vállalkozók	44
4.4. Nemzetközi jó gyakorlatok	48
5. Feltáró kutatás.....	52
5.1. Módszertan	52
5.2. Kutatási eredmények: motivációk.....	57
5.3. Kutatási eredmények: akadályok és támogató tényezők	61
6. Következtetések és további kutatási irányok.....	72
7. Irodalom	75
8. Mellékletek.....	81

1. Vezetői összefoglaló

A világ felnőtt népességének hozzávetőlegesen 16%-a fogyatékossgal él, ami jelentős társadalmi és gazdasági következményekkel jár mind az egyének, mind az egész társadalom számára. Ugyanakkor az önfoglalkoztatóvá válás, saját vállalkozás indítása, mint foglalkozási rehabilitációs eszköz megoldást jelenthet a szegénységgel és a hátrányos helyzettel is összefüggő alacsony munkaerő-piaci részvételre. A vállalkozóvá válás elősegítheti a munkaerőpiaci és tágabb értelemben a társadalmi integrációt és magasabb életminőséget is eredményezhet. A hátrányos helyzetű - közöttük a megváltozott munkaképességű és fogyatékkal élő emberek - vállalkozóvá válása ráadásul szorosan kapcsolódik az EU foglalkoztatási és növekedési stratégiájához (Európa 2020), melyben a vállalkozói szellem kulcsfontosságú. Tehát joggal tehető fel a kérdés: ösztönzi és támogatja-e a magyar gazdasági és társadalmi környezet a fogyatékossgal élő emberek vállalkozóvá válását, és vállalkozóként való boldogulását?

A nemzetközi szakirodalom alapján a fogyatékossgal élő vállalkozók célja a jólét és az anyagi biztonság megteremtése, az autonómia és a függetlenség, a munka feletti nagyobb ellenőrzés gyakorlása, valamint a munkanélküliség elkerülése. A kihívások között megkülönböztetünk anyagi jellegű (tőke hiány, telephely problémák), személyes (képességek, szaktudás és tapasztalat hiánya, fogyatékossg típusa és súlyossága), társadalmi környezetből adódó (sztereotípiák, szerepmoდეllek hiánya, fizikai és mentális akadálymentesség, nemzeti kultúra), valamint a jogi és gazdasági háttérből (bürokrácia, segély elvesztésétől való félelem, mentor programok hiánya) fakadó nehézségeket.

A témában mindeddig első hazai empirikus kutatásunk célja az volt, hogy feltáró jelleggel megvizsgáljuk és elemezzük a fogyatékossgal élő vállalkozók motivációit, valamint feltérképezzük az előttük álló kihívásokat, akadályokat. A szakirodalom és a jelenlegi ökoszisztéma vázlatos áttekintése után a vállalkozói interjúkra épülő kutatás dokumentumelemzéssel és szakértői interjúkkal kiegészülve ad képet a vállalkozási szféra ezen szegmenséről, és fogalmaz meg javaslatokat egyrészt az inkluzív vállalkozásfejlesztések terén, másrészt a további kutatások számára. Az olvasó a kutatás első évének összefoglalását tarja a kezében.

A megkérdezett vállalkozókból két markánsan eltérő csoportot tudtunk képezni. Akik születésüktől fogva fogyatékossgal élnek, leginkább a képzések megválasztásával tudatosan készítettek fel magukat mind hivatásukra, mind a vállalkozóvá válásra. A magas szintű tudatosság, az előre látó gondolkodás és hosszú távú tervezés, valamint a családi támogatás segítette, hogy sikeres vállalkozóvá válhassanak. A másik csoportot azok a személyek alkotják, akik később, legtöbbször egy baleset során váltak fogyatékossgal, fel tudták használni korábbi kompetenciáikat, képességeiket és tapasztalataikat, így folytatni tudták korábbi vállalkozásukat, vagy újba tudtak kezdeni. A családi vállalkozói minta jelenléte mind a két esetben szignifikáns hatással bír, egyfelől a nevelésben (például, hogy a szülők ne védjék, ne féltsék túlzottan gyermeküket), másfelől, hogy egy sikeres vállalkozó szülő vagy egyéb családtag egész életre meghatározó példakép, vagy konkrét esetben szakmai tanácsadó, támogató is lehet.

A példaképek mellett nagyon fontos az önismeret és az önbizalom is. Ez vonatkozik a vállalkozói tulajdonságokra és tudásra, de a fogyatékos állapot elfogadására is. Ez túllendíthet a fogyatékossgal élő személyekre esetileg jellemző passzivitáson és kockázat-kerülésen. Ennek ellenére, vagy talán épp ezért a fogyatékossgal élő vállalkozók szeretnének valamit visszaadni a fogyatékos társadalom számára. Ez jelentheti speciálisan rájuk szabott szolgáltatások nyújtását (pl. vakoknak szóló szoftverek fejlesztése, kerekesszék gyártása), ahol saját tapasztalataik versenyelőnyt is jelenthetnek. Mások felelősségük tudatában, ingyenes vagy kedvezményes szolgáltatásokat nyújtanak. Majdnem mindegyik megkérdezett úgy gondolja, hogy feladatuk tapasztalataik megosztása, és példaképként a többi hátrányos helyzetű sorstársuk bátorítása. Ez azt jelenti, hogy ők maguk is részei akarnak lenni a jelen pillanatban elégtelennek tartott ökoszisztémának nem csak vállalkozóként, hanem példaképként, akár mentorként is.

Egyik megkérdezettünk sem vett részt olyan pályázati vagy mentor programban, amely kifejezetten fogyatékossgal élő vállalkozókat, vagy önfoglalkoztatókat segített volna (páran részt vettek általános vállalkozásfejlesztési programokban). Gyakorlatilag mindegyikük szembenézett már nehézségekkel és krízisekkel – pénzügyi problémák, egészségügyi vagy pszichológiai nehézségek, fizikai, illetve kommunikációs akadályok – és egyedül küzdöttek meg ezekkel. Általános véleményük, hogy hátrányos helyzetük miatt a valódi esélyegyenlőséghez

olyan programokra lenne szükségük, amelyek vagy speciálisan fogyatékossgal élő embereket céloznak, vagy előnyt biztosítanak számukra.

A jelenlegi ökoszisztémát nem érzik kellően támogatónak. Többek között a fizikai akadálymentesség még mindig komoly problémát okoz. A nehézségek leküzdésében jelenleg a személyes jellemzők és a családi kapcsolatok segítenek legtöbbit, nem egy szélesebb, tudatosan felépített, üzleti vagy állami szereplők által működtetett, támogatott ökoszisztéma.

A megkérdezettek narratívái szerint mind az ösztönző, mint a pedig a kényszerítő tényezők jelen vannak a vállalkozóvá válás motivációi között. Egyes tényezők evidensnek tünnek (önmegvalósítás, ambíció, társadalmi változás stb.), míg a pénzügyi nyomás, vagy az egyéb alternatívák hiánya legalább olyan erősen hat a vállalkozás megkezdésére. Ezeken túl a sikeres vállalkozóvá válás mellett megjelenik például a munka-magánélet egyensúly elérése, vagy a szabadidő finanszírozhatósága, mint cél, ami azt jelzi, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozók motivációi akár el is térhetnek a vállalkozóvá válás un. hagyományos motivációitól.

Ezen túlmenően a fogyatékossgal élő vállalkozóknak helyzetükből fakadóan további akadályokat kell leküzdniük. A vállalkozóknak hagyományosan tulajdonított képességek és kompetenciák (önmegvalósítás iránti vágy, kockázatvállalási képesség, innováció, mások vezetése) szemben állnak a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos előítéletekkel (sérülékeny, kiszolgáltatott, döntésképtelen). Leküzdésükhöz nagyon erős személyes és külső motivációk szükségesek. Azzal, hogy feltártuk ezek mintázatait, reményeink szerint elősegítjük a motivációs tényezők az ökoszisztéma más szereplői általi megerősítését.

A kutatáshoz kapcsolódó további írások:

Csillag, S., Győri, Z., & Svastics, C. (2019). Long and winding road? Barriers and supporting factors as perceived by entrepreneurs with disabilities. *Journal of enterprising communities: People and places in the global economy*, 13(1-2), 42-63. <https://doi.org/10.1108/jec-11-2018-0097>

Csillag, S., Győri, Zs., & Svastics, C. (2020). Vaktában vállalkozni? – fogyatékossgal élő vállalkozók a hazai munkaerőpiacon, *Vezetéstudomány*, 51 (4). 26-39. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2020.04.03>

Svastics, C., Csillag, S. & Győri, Zs. (2020). Entrepreneurs with Disabilities in Hungary: A New Solution for Work Inclusion? *Fogyatékossgal és Társadalom*, 2020(2). 152-165. <https://doi.org/10.31287/FT.en.2020.2.12>

2. Bevezetés

A világ felnőtt népességének hozzávetőlegesen 16%-a fogyatékossgal él, ami jelentős társadalmi és gazdasági következményekkel jár mind az egyének, mind az egész társadalom számára. Ugyanakkor az önfoglalkoztatóvá válás, saját vállalkozás indítása, mint foglalkozási rehabilitációs eszköz megoldást jelenthet a szegénységgel és a hátrányos helyzettel is összefüggő alacsony munkaerő-piaci részvételre. A vállalkozóvá válás elősegítheti a munkaerőpiaci és tágabb értelemben a társadalmi integrációt és magasabb életminőséget is eredményezhet. A hátrányos helyzetű - közöttük a megváltozott munkaképességű és fogyatékkal élő emberek - vállalkozóvá válása ráadásul szorosan kapcsolódik az EU foglalkoztatási és növekedési stratégiájához (Európa 2020), melyben a vállalkozói szellem kulcsfontosságú. Tehát joggal tehető fel a kérdés: ösztönzi és támogatja-e a magyar gazdasági és társadalmi környezet a fogyatékossgal élő emberek vállalkozóvá válását, és vállalkozóként való boldogulását?

A témában mindeddig első hazai empirikus kutatásunk célja az volt, hogy feltáró jelleggel megvizsgálja és elemezze a fogyatékossgal élő vállalkozók motivációit, valamint feltérképezze az előttük álló kihívásokat, akadályokat. A szakirodalom és a jelenlegi ökoszisztéma vázlatos áttekintése után a vállalkozói interjúkra épülő kutatás dokumentumelemzéssel és szakértői interjúkkal kiegészülve ad képet a vállalkozási szféra ezen, a tudományos vizsgálódás által eddig méltatlanul elhanyagolt szegmenséről, és fogalmaz meg javaslatokat egyrészt az inkluzív vállalkozásfejlesztések terén, másrészt a további kutatások számára.

A következő kutatási riport négy fő fejezetben mutatja be, és foglalja össze a kutatási folyamatot és az eredményeket: először bemutatjuk a szakirodalmi háttérrel (3. fejezet), a következőkben kitérünk az ökoszisztéma jellemzőire (4. fejezet), ismertetjük a feltáró kutatás módszertanát és eredményeit (5. fejezet), végül következtetéseket vonunk le, és ajánlásokat fogalmazunk meg (6. fejezet).

3. A fogyatékossgal élő emberek vállalkozásaihoz kötődő nemzetközi szakirodalom feltérképezése

A feltérképezés célja

Fő célunk az volt, hogy a feltáró kutatás előtt azonosítsuk a témában zajló nemzetközi diskurzusokat és ezek fő témaköreit, megtaláljuk a fő hívószavakat, illetve, hogy az interjúkhoz az elmélet által megalapozott kérdéseket tudjunk előkészíteni.

A feltérképezés gondolatmenete

Az EBSCO adatbázisban keresést végeztünk a következő kulcsszavakkal (minden kulcsszó párosításra rákeresve): 'entrepreneur', 'entrepreneurship', 'entreprise', 'business', 'self employment' illetve 'disability', 'disabled', 'PWD', 'EWD', 'blind', 'handicapped', 'hearing loss', 'deaf', 'wheelchair'. Az eredmények közül kiszűrtük a nem angol nyelvű, illetve nem tudományos cikk jellegű találatokat (például könyvajánlók, konferenciabeszámolókat), illetve azokat, amelyek bár érdekesek voltak, nem voltak relevánsak kutatásunk szempontjából (azaz valamelyik fogalmat csak említés jelleggel tartalmazták, például fogyatékossgal élő emberekről szóltak, de csak említettek vállalkozást vagy olyan vállalkozásról szóltak, amelynek fogyatékossgal élő emberek voltak a célcsoportja). Végül is az első körben 37 olyan cikket találtunk, amely kifejezetten fogyatékossgal élő vállalkozókról, vagy az ő vállalkozói létük valamelyik aspektusáról, a vállalkozóvá válásukhoz kapcsolódó programokról, támogató tényezőkről vagy akadályokról szóltak. (A következő körökben bővítettük a cikkbázist az egyes konferenciákon ajánlott cikkekkel, illetve a vállalkozói kulcsszavak meghagyásával az 'inclusive' és 'minority' szavakkal – így jóval több találatot kaptunk. Ezek azonban nagy részben más hátrányos helyzetű csoportokkal, pl. nőkkel, bevándorlókkal, etnikai kisebbségekkel, fiatalokkal vagy idősekkel foglalkoztak.)

A cikkeket végigolvastuk, és több szempont szerint elemeztük:

- Foglalkozik-e motivációkkal, azonosít-e támogató vagy hátráltató tényezőket, foglalkozik-e a vállalkozói ökoszisztémával?
- Van-e empirikus rész, ha van, akkor milyen módszert alkalmaznak (kérdőív, interjú, esettanulmány), hogyan választanak célcsoportot (hólabda, konkrét programban részt

vevők), milyen célcsoportban (gyengén látók, mozgássérültek stb.) és földrajzi régióban vizsgálódnak?

- A cikk alapján azonosítható-e olyan program, jó gyakorlat, amely nekünk hasznos lehet?
- Fogalmaznak-e meg policy-szintű ajánlásokat?
- Van-e olyan témakör, diskurzus a cikkben, amely a további kutatási irányok szempontjából fontos lehet nekünk?

A cikkek jelentős része USA-beli helyzet elemzésével foglalkozik (23), ezen kívül két EU helyzetre fókuszáló, két angol, egy-egy kanadai, iráni, dél-afrikai, indiai, bangladesi, zimbabwei és néhány csak elméleti cikket találtunk. Módszertanát tekintve 14 cikk épült interjúkra, 3 egyéni és fókuszcsoportos interjúkra, 3 részvételi akciókutatást végzett, 4 statisztikai adatok elemzésével foglalkozott, 3 cikkben pedig kérdőíves vizsgálatot találtunk. A cikkek nagyobb része, több, mint a fele fogyatékosághoz vagy rehabilitációhoz kapcsolódó folyóiratokban jelent meg (pl. *Disability & Rehabilitation, Journal of Vocational Rehabilitation, Journal of Rehabilitation, Disability & Society, Journal Of Disability Policy Studies*), és csak hat cikk jelent meg kifejezetten vállalkozással kapcsolatos folyóiratban (*Small Business Economics, Journal of Developmental Entrepreneurship, Journal of Small Business and Entrepreneurship Development, International Small Business Journal, Entrepreneurship & Regional Development, Entrepreneurship Theory and Practice*). A többi szélesebb spektrumú menedzsment, gazdasági lapokban jelent meg.

A kifejezetten tudományos cikkek mellett olyan nemzetközi és magyar riportokat is kerestünk, amelyek érinthetik a témánkat, mint az EU Disability Strategy (és ehhez kapcsolódó éves beszámolók), az OECD Inclusive Entrepreneurship programja – ezek az ökoszisztéma feltérképezésben is fontos szerepet játszanak.

Meglátásaink összefoglalva a nemzetközi szakirodalom feltérképezése után a következők:

- A cikkek nagy részében keveredik az önfoglalkoztatás, a mikrovállalkozás és a vállalkozás témaköre, holott ezeket a fogalmakat fontos lenne következetesen, transzparensen kezelni.

- Nagyon ellentmondásos adatok (becslések?) vannak arról, hogy nagyságrendileg mennyi fogyatékossgal élő vállalkozóról beszélhetünk akár az egyes országokban, akár az EU-ban. Úgy tűnik, hogy Európában nincs valódi, erre vonatkozó statisztikai adatgyűjtés.
- Az empirikus kutatások nagy részének a feltárás a célja – a témában még az alapozó kutatások zajlanak – a fogyatékossgal élő emberek tényleg 'forgotten minority', azaz elfelejtett kisebbség a vállalkozásfejlesztésben (még inkább, mint a többi hátrányos helyzetű csoport).
- Élő diskurzus zajlik az egyéni/társadalmi szintű előnyök és gátak témájában, ez összegyűjthető és összehasonlítható az „átlagos” vállalkozás irodalmával. Szintén erőteljesen jelenik meg az egyéni motivációk kérdése – ez kapcsolódik ahhoz, hogy a vállalkozás a fogyatékossgal élő vállalkozók számára mennyire kényszer, vagy valóban önálló döntés.
- A cikkek egy része valamilyen konkrét állami/tartományi programhoz (Washington Access Fund Telework Program, Start Up NY projekt, Community Disability Entrepreneurship Project) kapcsolódva vizsgálja, méri a fogyatékossgal élő vállalkozások valamelyik aspektusát (szakmai rehabilitációs ügynökségek, programok).
- A fogyatékossgal élő embereket támogató (rehabilitációs és egyéb ellátó) rendszerek és a vállalkozásfejlesztési ökoszisztéma nem érnek össze, idegenek egymás számára, azaz az ökoszisztéma szereplők két oldalról induló feltérképezése fontos feladat lehet.
- A fogyatékossgal súlyossága folyamatosan megjelenő kérdés, de akkor kellene, hogy fókuszba kerüljön, ha konkrét, személyre szabott támogatási programokban gondolkodunk és kategorizálnunk kell a vállalkozókat. Egyébként teljesen elegendő az önbesorolás, hiszen pont az attitűdbeli szempontok nagyon fontosak, az, hogy az illető elhiggye magáról, hogy képes vállalkozni és a megfelelő hozzáállással induljon el.

A következőkben a rövid bevezető után négy témakörben tekintjük át a szakirodalom főbb megállapításait.

3.1. Foglalkoztatás/munkavállalás és vállalkozóvá válás dilemmája

A fogyatékossgal élő vállalkozókról szóló szakirodalomban az önfoglalkoztatás (*self-employment*), a vállalkozás (*entrepreneurship*) és a mikrovállalkozás (*micro business*) fogalmi erősen keverednek. Néhány szerző szinonimaként használja ezeket a kifejezéseket, mások megpróbálják elkülöníteni.

Schumpeter definíciója szerint a vállalkozó *“olyan személy, aki technikai vagy szervezeti innováció által kiaknáz egy piaci lehetőséget”* (Schumpeter, 1965, p.45). A vállalkozás a gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás hajtómotorja, miközben ennél szélesebb társadalmi és személyes fejlődési igényeket is betölt. Bár az előítéletek alapján a vállalkozó karizmatikus, erős, többnyire férfi, egyre fontosabbak lesznek egyéb tulajdonságok is, amelyek szorosan kapcsolódnak a vállalkozói kompetencia fogalmához (Bagheri, 2017). A vállalkozói kompetencia *“a szükséges ismeretek, személyes jellemzők, készségek és attitűdök alkalmazásának képessége, amely által hatékonyan teljesíthetők a rendkívül összetett és kihívást jelentő feladatok, az új vállalkozás létrehozásának és növekedésének különböző szakaszaiban.”* (Sánchez, 2012, idézi őt Bagheri, 2017, p.71).

A vállalkozói kompetenciáknak kognitív, attitűd-beli, viselkedési, szociális és funkcionális típusai vannak, némelyikük veleszületett, mások képzéssel, illetve tapasztalati úton alakíthatók ki vagy fejleszthetők. (Bagheri, 2017). A fogyatékossgal élő emberek is megmutathatják és bizonyíthatják kompetenciáikat vállalkozóként, miközben olyan jövedelemszerzési lehetőséghez jutnak (Dhar és Farzana, 2017), amely időben és térben is rugalmasabb, mint a klasszikus alkalmazotti lét (Jones és Latreille, 2011). Azt azonban látnunk kell, hogy ennek a bátorításához a komplett ökoszisztéma erőfeszítésére szükség van, amely a fogyatékossgal élők esetében még több szereplő együttműködését igényli, mint a hagyományos vállalkozási ökoszisztéma (vállalkozók, jövőbeli vállalkozók, inkubátorok, állami intézmények, kockázati tőke, oktatás stb.) esetében.

3.2. Vállalkozói motivációk

A szakirodalom megállapításai szerint a fogyatékossgal élő emberek az átlagosnál nagyobb arányban lesznek önfoglalkoztatók vagy vállalkozók (Parker Harris *et al.*, 2013, Bagheri *et al.*, 2015). A döntés mögött meghúzódó motivációk komplexek és szerteágazóak csakúgy, mint a támogató és gátló környezeti tényezők. A továbbiakban az általános vállalkozói motivációkból

indulunk ki, majd kiemeljük a speciálisan a fogyatékossgal élő személyekre jellemző ösztönzőket.

Stephan és munkatársai (2015) és Vecsenyi (2017) szerint a vállalkozóvá válás általános motivációi a következők: jövedelemszerzés, függetlenség, munkával való megelégedettség, egy ötlet megvalósítása iránti vágy, végzettség és munkatapasztalat használata, igény az új kihívásokra, önmegvalósítás, valamint bátorítás a környezettől (családtól vagy szélesebb közösségtől).

A szakirodalomban többek között Cooney (2008) és Kitching (2014) vizsgálta a kifejezetten a fogyatékossgal élő vállalkozókhöz kapcsolódva a potenciális ösztönző és gátló tényezőket, mind egyéni, mind szakpolitikai szinten. A vállalkozóvá válás oka döntő jelentőségű: nagyon meghatározó, hogy valaki azért kezd-e vállalkozásba, mert fél, tart valamitől (pl. a munkanélküliségtől vagy a diszkriminációtól), vagy elhatározása önálló döntésen alapul. Így Rizzo (2012) megkülönbözteti az önfoglalkoztatást (*self-employment*) az „önvezérelt-foglalkoztatástól” (*self-directed employment*), míg Howard (2017) a szükséglet-vezérelt és a lehetőség-vezérelt vállalkozókat (*need-driven és opportunity-driven entrepreneurs*). Az önvezérelt-foglalkoztatás esetében *„a fogyatékossgal élő embereknek meghatározó mértékű döntéshozó szerepük van abban, milyen munkát végeznek, hogyan osztják és fektetik be idejüket és pénzügyi forrásaikat, illetve hogyan használják fel a megszerzett bevételeket. A lényeg az, hogy miközben felelősséget vállalnak egy feladat elvégzéséért, azt vezethetik és szervezhetik is.”* (Rizzo 2012, p.98). Cooney (2008) is megkülönbözteti azt, amikor valaki szabadon dönthet a saját vállalkozás indításáról, vagy igazából nincsen más lehetősége. Ezek alapján elkülöníthetjük a valamifelé húzó, ösztönző, illetve a valamitől taszító, toló, tehát pull és push¹ tényezőket.

A személyes adottságok és tapasztalatok szintén meghatározóak a vállalkozás indításában és sikeres működtetésében. Yamamoto és munkatársai (2012) fontosnak találták a nemi különbségeket (nőkhöz kapcsolódó diszkrimináció), a fogyatékossgal fajtáját (eredményeik szerint a kockázatvállalás, ami a vállalkozáshoz kell, jellemzőbb a vak, illetve a fizikai fogyatékossgal élő emberek között, mint a mentális, vagy intellektuális fogyatékossgal élő

¹ Az angolnyelvű szakirodalomra építve a továbbiakban ezeket a kifejezéseket használjuk.

személyek esetében), illetve a képzettséget (pl. az IT szektorban jellemzőbb a fogyatékossgal élő emberek önfoglalkoztatása). De Clercq és Honig (2011) a tudás és a kompetenciák szerepét hangsúlyozzák, míg Renko és munkatársai (2015) a családi mintákat tartják legfontosabbnak. Ezeket a jellemzőket összefoglalóan személyes, belső tényezőknak hívhatjuk. Howard (2017) a motivációnak ezeken kívül fontos forrása a társadalmi, gazdasági környezet, legyen akár bátorító, vagy akadályozó – innen eredeztethetjük a társadalmi/gazdasági, külső motivációs tényezőket.

A szakcikkek alapján így négy motivációcsoportot azonosítottunk, amelyek a fogyatékossgal élő személyek vállalkozási tevékenységét indokolhatják. Ezeket egy kétdimenziós mátrixban foglaltuk össze, ahol az egyik dimenzió a pull és push tényezőket választja szét, míg a másik a személyes és a társadalmi/gazdasági (belső és külső) faktorokat.

	Személyes (belső)	Társadalmi, gazdasági (külső)
Pull (ösztönző) tényezők	jövedelemszerzés és pénzügyi biztonság; rugalmasság; önmeghatározás, önmegvalósítás; magasabb szintű elégedettség a munkával; hatásgyakorlás	kapcsolati háló; példaképek; támogató család; vállalkozói ökoszisztéma; gazdasági szolgáltatások és környezet
Push (taszító) tényezők	a mindennapi élet kihívásainak megoldása; személyes hátrányokkal és korábbi rossz tapasztalatokkal való megküzdés; elégedetlenség az előző munkával	társadalmi elfogadottságért és egzisztenciális függetlenségért folytatott küzdelem; kilábalás a szegénységből és hátrányos helyzetből; harc az előítéletek ellen

1. táblázat: A fogyatékossgal élő vállalkozók motiváció

A mátrix első síknegyedében (személyes pull tényezők) között fontos a jövedelemszerzés és a pénzügyi biztonság (Cooney, 2008), míg más szerzők a vállalkozói lét viszonylagos függetlenségét és rugalmasságát (időben, feladatokban) emelik ki, amely által leküzdhető a fogyatékossgal okozta meghatározottság és korlátozottság a mindennapi életben (Bagheri et al., 2015, Dhar and Farzana, 2017). Ugyanakkor az alkalmazotti státuszhoz képest a vállalkozás

gyakran nagyobb esélyt jelent a személyes és szakmai célok elérésére és munkával való nagyobb elégedettséget eredményezhet (Pagán, 2009). Howard (2017) az önmeghatározás iránti vágyat emeli ki, amely egyfelől hosszú távú, stratégiai gondolkodásként, másfelől másokért (társadalomért, vagy kifejezetten a fogyatékossgal élő emberekért) való tenni akarásként is megjelenhet. Atkins (2013) a képességek kibontakoztatásáról, illetve a hatásgyakorlás vágyáról beszél, míg Miller és Le Breton-Miller (2016) a tudás és a tehetség megmutatása iránt vágyról.

A második síknegyedben (külső pull tényezők) első helyen a kapcsolati háló és a példaképek szerepét emeljük ki Atkins (2013), Miller és Le Breton-Miller (2016), Renko és munkatársai (2015), Bagheri és munkatársai (2015) és Parker Harris és munkatársai (2013) alapján. Renko és munkatársai (2015) a támogató család szerepét említik. Elsősorban az amerikai cikkek hangsúlyozzák a támogató ökoszisztéma, ennek részeként a rehabilitációs ügynökségek szerepét (Bagheri et al., 2015, Seekins és Arnold, 1999, Ipsen et al., 2003, Walls et al., 2002, Rizzo, 2002, Miller és Le Breton-Miller, 2016); a vállalkozói szolgáltatásokat, mint például a mentorálást (Rizzo, 2012) vagy a kisvállalkozás-fejlesztési programokat (Heath és Reed, 2013, Parker Harris et al., 2014); valamint a vállalkozói környezetet (Miller és Le Breton-Miller, 2016).

A harmadik síknegyedben (személyes push tényezők) viszonylag kevés jellemző található. Dhar és Farzana (2017) szerint a mindennapi élet kihívásainak megoldása erős motiváló erő lehet (pl. elég pénzt keresni ahhoz, hogy egy asszisztenst alkalmazhassanak). Howard (2017) kvalitatív kutatásának eredménye alapján a kudarcból való félelem kioldható megfelelő családi értékekkel (pl. vállalkozószellem, bátorság, függetlenség). Miller és Le Breton-Miller (2016) szerint erősen motivál a megküzdés a személyes hátrányokkal és a rossz tapasztalatokkal. Yamamoto és munkatársai (2012) a korábban tapasztalt diszkrimináció, valamint az előző munkával való elégedetlenség motiváló erejét hangsúlyozzák.

A negyedik síknegyedben (külső push tényezők) Dhar és Farzana (2017) azonosították a társadalmi elfogadottságért és egzisztenciális függetlenségért folytatott küzdelmet. Ezek között megjelenik az előítéletekkel szembeni harc és a szegénységből és hátrányos helyzetből való kilábalás is (De Clercq és Honig, 2011, Balcazar et al., 2014). Miller és Le Breton-Miller (2016) azt állítják, hogy különböző csoportok, mint a fogyatékossgal élő emberek, a szegények, a bevándorlók, vagy például a tanulási nehézségekkel küzdők hasonló mindennapi kihívásokkal néznek szembe. Ezért hasonlóak a motivációik is ezek megoldására a társadalmi

elfogadás érdekében, például önfoglalkoztatás vagy vállalkozás által. *“Ezeknek a hátrányos helyzetű csoportoknak az előítéletek miatt mind a hagyományos karrierutakon, mind vállalkozóként az átlagosnál nagyobb erőfeszítést kell tenniük.”* (Miller és Le Breton-Miller, 2016, p.8)

3.3. A vállalkozóvá válást támogató és gátló tényezők

Egy új vállalkozás létrehozása önmagában is üzleti nehézségekkel jár, függetlenül a vállalkozó megváltozott munkaképességétől vagy fogyatékoságától. A fogyatékosággal élő vállalkozók által létrehozott vállalkozások hasonlóan változatosak, mint bármely más társadalmi csoporté, és a legtöbb üzleti probléma sem különbözik másokétól (Cooney 2008). A következő rész a jellemző akadályokat és támogató tényezőket azonosítja, melyek különböző szinteken érhetik a vállalkozót: személyes, gazdasági és társadalmi tényezőként. A szintek összekapcsolódnak, vagyis pl. a szegregált oktatási rendszer (társadalmi szintű) okozhat készség és kompetencia hiányt (személyes szinten). Továbbá néhány tényezőnek lehet, hogy két oldala is van: az oktatás során szerzhető egyrészt tudás és önbizalom is, amik támogathatják a vállalkozóvá válást, de szert tehet az ember rossz tapasztalatokra is, és megélheti a hátrányos megkülönböztetést is, melyek akár súlyos akadályokká is válhatnak a vállalkozás indításakor és később. A korlátok és a támogató tényezők jelentősen kapcsolódnak a vállalkozói ökoszisztémához is.

Gátló tényezők és akadályok

Timmons et al. (2013) szerint három összetevő szükséges a vállalkozások indításához: erőforrások (pénz), lehetőségek (piac) és a vállalkozói csapat (személyzet). A cégalapítás legfőbb akadálya ezen logika szerint e három összetevő hiánya: a pénzügyi és egyéb források, a lehetőségek (egy jó ötlet, melyet a vevők és a befektetők erősítenek meg), valamint a személyes tulajdonságok és képességek hiánya (a vállalkozó és/vagy a csapat esetében). Miller és Le Breton-Miller (2016) a kihívásokat gazdasági, társadalmi-kulturális, kognitív, testi és érzelmi kategóriákba sorolja. Renko et al. (2015) egyéni szintű, intézményi és társadalmi akadályokat azonosít, míg Dhar and Farzana (2017) hat különböző típusú korlátot különböztet meg: személyes, környezeti, pénzügyi, működési, infrastrukturális és információs.

Építve a fenti besorolásokra, a jelenlegi vizsgálatban az alábbi akadályokat különböztettük meg: (1) személyes és családi/baráti akadályok; (2) az üzleti élettel kapcsolatos, gazdasági korlátok; valamint (3) társadalmi és környezeti akadályok.

Jones (1997) szerint a fogyatékossgal élő embert két fajta munkaerő-piaci diszkrimináció éri: a belépéssel és a folyamattal (*access és process discrimination*) kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés. Néhány személyes korlátot le lehet küzdeni sikeres vállalkozói tapasztalatok révén már a kezdetekkor, így csökkenhet annak valószínűsége, hogy ezek később problémát jelentsenek. A munkaerőpiaci belépéskor megjelenő diszkrimináció legyőzése segíthet a fogyatékossgal élő vállalkozóknak, hogy a folyamatban megjelenő hátrányos megkülönböztetést is leküzdjék. (Jones 1997). Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi korlátok erősen kapcsolódnak a fogyatékossgal társadalmi modelljéhez (Olivier 1995, Hidegh és Csillag 2013), így ezeken a területeken a hátrányos megkülönböztetés mind a kezdeti hozzáférés, mind a folyamat szintjén nem az illető személyének, vagy a fogyatékossgal tényének tudható be, hanem a környezet „fogyatékosító” hatásának. Ezen különbségtétel alapján ki kell hangsúlyozni, hogy ezek a vállalkozóvá válás előtt álló akadályok ugyanazok, melyek a piacon maradást is nehezítik.

Személyes, családi vagy barátokkal kapcsolatos akadályok	üzleti élettel kapcsolatos, gazdasági korlátok	társadalmi és környezeti akadályok
maga a fogyatékossgal; korábbi tapasztalatok visszafogják a tettekészséget, alkalmatlanság-érzetet okoznak; vállalkozási ismeretek hiánya; oktatásrendszer hiányosságai; félelem a kockázatoktól; saját képességek leértékelése; másoktól való függés	alulfejlett technológiai háttér; gazdasági tényezők (anyagi források hiánya); kormányzati támogatás nem megfelelő (pl. benefits trap); támogató ökoszisztéma hiánya	szisztematikus korlátok; kulturális tényezők, hátrányos megkülönböztetés; negatív attitűdök, előítélet; szegényes családi és társas hálózatok; hagyományos elvárások akadályai; irreális elvárások

2. táblázat: A fogyatékossgal élő vállalkozókat akadályozó tényezők

Vannak **személyes és a család vagy baráti kapcsolatokból fakadó akadályok és korábbi tapasztalatok** (vagy azok hiánya) amik akadályozzák a sikeres vállalkozóvá válást. Elsőként talán maga a fogyatékoság, a sérülés okozhat nehézséget, ami minél súlyosabb, annál több fizikai és pszichológiai akadályt jelent. Ez összefügghet az alacsony szintű, oktatással, vagy a humán tőke hiányával is (Yamamoto et al. 2012, De Clercq és Honig 2011, Dhar és Farzana 2017, Renko et al. 2015). Miller és Le Breton-Miller (2016) a "munkaképtelenség" kifejezést az önbizalom hiányára használja. Parker Harris és kollégái (2013) két jelentős akadályt azonosítanak: az un. alacsony készülségi akadályt (*low readiness*) és az un. hagyományos elvárás (*traditional-expectation*) akadályt. Az alacsony készülségi akadály az üzleti életben és a menedzsmentben való tapasztalatlanság, a tőke megszerzése, vagy a megfelelő üzleti terv kidolgozása miatti nehézség okán jelentkezhet. (A jelen kutatásunk a hagyományos elvárás akadályát társadalmi akadályként értelmezi, ld. később.) Walls és szerzőtársai (2002) és Dhar és Farzana (2017) is mint fő személyes korlátot említik az alacsony készülséget.

A szakirodalom a vállalkozói ismeretek (Dhar és Farzana 2017), a vállalkozás indításához és fenntartásához szükséges készségek és kompetenciák (pl. jogi és pénzügyi ismeretek), a kreativitás (Rizzo 2002), és az emberi tőke hiányát (Renko et al. 2015-ig) sorolja fel az alacsony szintű munka tapasztalat mellett. Doyel (2002) megemlíti a kockázattól és a bizonytalanságtól való félelmet, aminek az alapja az, hogy az EWD nem tudja megbecsülni sem a hatását, sem a valószínűségét. Mégis ezek az akadályok a többenél könnyebben leküzdhetők: jó mentális egészség mellett ezeket a problémákat meg lehet oldani képzés vagy oktatás révén és azáltal, hogy egy olyan csapatban dolgozik az illető, ahol a tagok egymás tudását kiegészítve dolgoznak.

Az egyéb típusú egyéni korlátok közé tartozik a saját képességek leértékelése (Renko et al. 2015), a másoktól való függőség (család vagy támogató rendszerek) (Rizzo 2002), az elégtelen akaraterő a bizonyításra, valamint a motiváció hiánya (Dhar and Farzana 2017). Miller és Le Breton-Miller (2016) azt állítják, hogy ezek rossz tapasztalatokból származnak, a másság megéléséből, és így szembesülnek a veszteség és a bizonytalanság érzésével. Balcazar et al. (2014) gazdasági sebezhetőséget és a szegénységet hangsúlyozza. Mivel ezek az akadályok évek alatt fejlődtek ki, nehéz őket megváltoztatni, és ha igen, csak hosszú távon.

Üzleti, gazdasági akadályok a gazdasági és üzleti környezet jellemzői, amelyek megakadályozzák a vállalkozóvá válást és a vállalkozás sikeres működtetését. A pénzügyi források hiánya és más gazdasági akadályok is nagyon fontosak (Renko et al. 2015). A kutatások azt sugallják, hogy a fogyatékossgal élő emberek általában alacsonyabb jövedelműek és alacsonyabb a háztartásuk nettó értéke (Heller és Parker Harries 2012), és mivel a kezdeti finanszírozás nagyrészt a vállalkozótól, vagy a családjától származik, ez pénzügyi hátrányt jelent. Mivel általában rossz hitel pontszámokat érnek el, bankok nem szívesen nyújtanak hitelt, ami korlátozott finanszírozást okoz. Így a tőkéhez való hozzáférés (Dhar and Farzana 2017) általános kihívást jelent. Egy szorosan kapcsolódó probléma, a "juttatások csapdája" (benefits trap): a fogyatékossgal élő ember nem akarja kockáztatni a meglévő szociális ellátásait, amikor saját maga elkezd bevételt termelni.

A szélesebb támogató rendszerek gyengesége is szerepel a szakirodalomban (Bagheri et al. 2015, Seekins és Arnold 1999, Ipsen et al. 2003, Walls et al. 2002, Rizzo 2002). A foglalkozási rehabilitáció munkatársai jellemzően nem rendelkeznek olyan üzleti ismeretekkel, amik alapján mentorálhatnák, vagy segíthetnék ezen vállalkozásokat (Pagán 2009). A kormányzati politika (mind a vállalkozás-fejlesztési kezdeményezések, mind a fogyatékossgal összefüggők) feltehetően túl általános és nem alkalmasak különleges csoportok problémáinak kezelésére (Miller és Le Breton-Miller 2016). A nem akadálymentes információs rendszerek (Dhar and Farzana 2017), vagy a fejletlen technológiai környezet (a fizikai hozzáférés vagy a megfelelő szoftverek és alkalmazások hiánya vak vagy siket emberek számára) lehetnek fontos akadályok (Hierholzer 2017, Atkins 2013).

A **társadalmi vagy környezeti akadályok** a szociális és kulturális környezet hiányosságaira vonatkoznak. Renko et al. (2015) említi a rendszerszintű intézményi kötöttségeket (hosszú, bürokratikus folyamat a vállalkozás elkezdésekor) és kulturális és attitűdbeli jellemzőket (a megkülönböztetés különböző formái). Rizzo (2002) említi az előítéletet, míg Dhar and Farzana (2017) ezt a negatív hozzáállást "társadalmi kihívások"-nak hívja. Az üzleti környezet minden résztvevője, a befektetők, beszállítók, vevők, fogyasztók vagy kormányzati döntéshozók befolyásolható a sztereotípiák által, amelyek szintén a kihívások közé tartoznak. Más kutatók a hálózati kapcsolatok, a társadalmi tőke, a szociális támogatás, a megfelelő családi háttér hiányát vagy a gyengébb családi kapcsolatokat hangsúlyozzák, mint társadalmi gyökerekből

fakadó gátakat (Atkins 2013, Miller és Le Breton-Miller 2016, Renko et al. 2015, Bagheri et al. 2015, Parker Harris et al. 2013). Ezek a tényezők szorosan kapcsolódnak a személyes és családi kapcsolati jellemzőkhöz.

A már említett hagyományos elvárás akadály is, amiatt, amit a siker mainstream meghatározása jelent az üzleti életben és a társadalomban. A fogyatékossgal élő vállalkozó (vagy bármilyen induló vállalkozó) esetén a munka, és bármi eladható létrehozása már önmagában siker, míg a magas jövedelmezőség a növekedés további lépése. Ha a környezet nem támogató, a vállalkozás megbukhat már az elején (Parker Harris et al. 2013). Hasonlóképpen, Walls és kollégái (2002) azt állítják, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozókkal szemben támasztott elvárások aránytalanok: nem szükséges egy növekedés-orientált vállalkozást működtetni, egy működő önellátó mikrovállalkozás is nagy eredmény, sikernek tekinthető.

Támogató tényezők

Vállalkozások elindításához a támogató kezdeményezések és politikák rendkívül fontos tényezők: szerepük a személyes, társadalmi vagy üzleti környezet kihívásaival vagy fogyatékosító tényezőivel szemben a képessé tevés, a biztatás és a kompenzáció. A súlyos fogyatékossgal vagy magas támogatási szükséglettel élő személyek esetén az üzleti és a személyes szociális támogatási rendszerek összehangolása a munkavállalás néhány lehetséges módzatának egyike lehet (Rizzo 2002). Yamamoto és munkatársai (2012) szerint a források hozzáférhetősége továbbra is a legfőbb aggodalmak egyike a fogyatékossgal élő vállalkozók számára. Ugyanakkor a meglévő kormányzati kezdeményezések hatásainak felmérése kihívást jelent, mivel általánosságban célozza a munkaerő-piaci részvételi arányokat (foglalkoztatási arány a vállalkozási arány helyett), általában nem korlátozódik a fogyatékossgal élő emberekre, és ritkán értékeli független formában, ami megfelelő adatokkal szolgálna további értékelésekhez (Kitching 2014). A Yamamoto és munkatársai (2012) által "patchwork források"-nak nevezett önfoglalkoztatási és vállalkozói támogatás többféleképpen kategorizálható, attól függően, hogy mi áll az érdeklődés középpontjában. A vállalkozói és a kisvállalkozói üzleti politikai eszközökről Bennett (2014) kínál kimerítő listát. Az alábbi kategóriák mentén javasolja csoportosítani a támogató üzletpolitikai eszközöket: üzlet-barát környezet (szabályozási keret és üzleti infrastruktúra), vállalkozói kultúra, pénzügy, üzleti

fejlesztési szolgáltatások (tanácsadás és információ nyújtása), innováció, technológia, valamint piaci belépés. Yamamoto és munkatársai (2012) megkülönböztetik a pénzügyi támogatást (család, fogyatékosügyei szolgáltatások és foglalkozási rehabilitációs intézmények, állami hitelek és támogatások és közösségi szervezetek); a személyes támogatás és szolgáltatások csoportját (társadalombiztosítás és más ügynökségek); és az üzleti élettel kapcsolatos segítségnyújtást és támogatást (vállalkozásfejlesztés, könyvelők vagy számítógépes tanácsadók). Támaszkodva az empirikus eredményeikre, Ashley és Graf (2017) egy másik kategorizálást javasol: üzleti vagy oktatási képzés és segítségnyújtás; segítség másoktól (családtól és barátoktól kapott bátorítás és tanácsadás); és a foglalkozási rehabilitációs központok. Ez utóbbi azonban lehet ambivalens tényező, szerepe a negatívól vagy akár ellenségestől egészen a támogatóig, pozitívig terjedhet.

Egy másik megközelítése a támogató politikáknak a különböző kockázatok csökkentése, amelyek akadályozhatják vagy meggátolhatják az üzleti vállalkozást, és így növelik a hosszú távú siker valószínűségét. Mint azt Doyel (2002) állítja, a veszélyforrásokkal számolni kell, része minden üzleti vállalkozásnak, és a kérdés az, hogy figyelembe vesszük-e a kockázatot és ésszerű intézkedéseket hozunk-e a mérséklésére. Azt is kiemeli, hogy a fogyatékossgal élő emberek számára a vállalkozói lét előnyei gyakran messze felülmúlják a kockázatokat. Fogyatékossgal élő vállalkozók esetén a kockázat csökkentése az akadálymentesítés (az üzleti tervezési folyamat részeként), a vállalkozói képzés és a hatékony üzleti tervezés révén valósulhat meg. Ez összhangban áll Prókai és Szerepi (2017) megállapításaival is, akik az önfoglalkoztatással kapcsolatban a piacképes szakértelmet, a vállalkozói kompetenciákat, alapvető marketing készségeket és a tőke fontosságát hangsúlyozták.

Mivel úgy tűnik, hogy a szakirodalom nem kínál egységes struktúrát a támogató eszközök számbavételére, a korábban alkalmazott hármas megközelítés mentén haladunk a továbbiakban is: (1) a személyes és családi vagy baráti támogató tényezők; (2) az üzleti élettel kapcsolatos tényezők; és a (3) társadalmi és környezeti tényezők.

Személyes és családi vagy baráti támogatás	Üzleti jellegű támogatás	Támogató társadalmi környezet
egyénben rejlő lehetőségek; függetlenség; elkötelezettség; magas elvárások önmaga felé, és a család és a barátok részéről; oktatás és képzés; társadalmi tőke (hálózatkezelés)	foglalkozási rehabilitáció; technikai segítségnyújtás; kisvállalkozási inkubátor programok; vállalkozói környezet; finanszírozási lehetőségek; üzleti tervezés; üzleti és vállalkozói képzés; akadálymentesítés az üzleti siker érdekében	fogyatékosági intézkedések; harc a diszkrimináció, az előítéletek, a stigmák és sztereotípiák ellen; a fogyatékosággal élő cégtulajdonosokról alkotott kép; fogyasztói felfogások; önbecsülés növelésének lehetőségei; közösségi részvétel és társadalmi érintkezés

3. táblázat: A fogyatékosággal élő vállalkozókat támogató tényezők

A személyes és családi vagy baráti támogató tényezők a humán tőkét foglalják magukba, mint a fogyatékosággal élő ember egyéni készségeit és képességeit, valamint azokat, melyekhez személyesen hozzáfér. A támogatás szintje, és az ellenőrzési rendszerek mellett az egyéni jellemzők az egyik legbefolyásosabb tényezője az önfoglalkoztatásnak (Yamamoto et al. 2012). A fogyatékoság munkaerőpiaci részvételre vonatkozó hatásával kapcsolatban a szakirodalom csak gyenge kapcsolatot lát a fogyatékoság és a személyiség közt. E szerint a pszichológiai tényezők döntőek abban, hogy valaki pozitív választ adjon a saját fogyatékoságára, és un. saját maga által vezérelt identitást hozzon létre (Kitching 2014). Ez azért is lényeges, mert a személyes hatalom elengedhetetlen egy önálló, önellátó vállalkozói identitás létrehozásához, ami motivál a belső potenciálok megvalósítására is (Kasperova et al. 2018).

A támogató és pozitív családi háttér az egyik legfontosabb formája az emberi tőkének, mellyel a fogyatékosággal élő ember rendelkezhet. A családban felnövekedés minden fontos interperszonális, kommunikációs és társadalmi készséget megtaníthat, mely a felnőttkorban és munkaerő-piacon szükséges, miközben biztosítja a biztosságot, a szeretetet és elfogadás szükséges érzéseit is. Családi támogatás mellett a vállalkozóvá váláshoz vállalkozói

tapasztalatok (pl. családi üzleti háttér) és a megfelelő oktatás is fontos előny (Renko et al. 2015). Míg a vállalkozóvá válás kihívásainak leküzdéséhez szükséges készségek és kompetenciák olyan tényezőkön múlnak, mint a fogyatékoság típusa, súlyossága, az ipari szektor jellege stb., addig úgy tűnik, hogy más személyes (attitűd, vállalkozói énhatékonyság, tanulási énhatékonyság) és vállalkozói (vezetői készségek, elkötelezettség, társasági készségekre és kompetenciákra van szükség a sikeres vállalkozás megvalósításához. (Bagheri et al. 2017).

A pénzügyi és a nem pénzügyi támogatást nyújtó személyes kapcsolatok és személyes hálózatok, személyes és/vagy szakmai jellegű hálózatokat hozhatnak létre. Ezek a kulcsfontosságúak, különösen az első években, amikor a vállalkozó kevesebb anyagi vagy társadalmi tőkével rendelkezik. Hálózatok alapíthatók hasonló kihívásokkal küzdő vállalkozókkal, de a benne lévők ki is egészíthetik egymást, mint ügyfelek és szállítók (Rath és Kloosterma 2000 idézi Miller és Le Breton-Miller 2016).

Az üzleti jellegű támogatás elsősorban kormányzati politikákat foglal magába, melyek célzottan kisvállalkozásokat, köztük fogyatékosággal élő vállalkozókat támogatnak. Ezek kiterjedhetnek általánosabb üzleti-barát szabályozásokra (pl. foglalkoztatási és csődtörvények), szolgáltatásokra (pl. szállítás, hírközlési és információs rendszerek) és vállalkozásfejlesztési programokra (pl. kockázati tőke és üzleti angyalok, integrációs programok), specifikus pénzügyi támogatásra (pl. ösztöndíjak, mikro-finanszírozás, kereskedelmi hitelek, díjmentesség), vagy nem pénzügyi támogatási formákra (pl. oktatás és képzés, üzleti inkubátorházak) (Bennett 2014). Parker Harris és munkatársai (2014) az USA-ban azt találták, hogy a vállalkozásokkal kapcsolatos döntéshozók megosztottak azzal kapcsolatban, hogy a kormányzat beavatkozzon a szabadpiaci folyamatokba. Azonban a helyi szintű érdekeltek támogatták a munka-alapú ösztönzőket és kiegészítő finanszírozást, hogy ügynökségi szolgáltatások jöhessenek létre. A fogyatékosággal élő emberek azon a véleményen voltak, hogy több kormány által nyújtott szolgáltatásra van szükség, különösen az oktatás és képzés, valamint a piaci alapú ösztönzők terén, miközben csökkenteni kell a meglévő ellenérdekeltségeket.

A fogyatékossgal élő vállalkozók támogatásának konkrét módjairól és formáiról való döntés meglehetősen nehéz a fogyatékossgal különböző jellemzői (típus, súlyosság, stabilitás, időtartam és kialakulás) miatt. Ráadásul a támogatás mértéke függ a rendelkezésre álló források összegétől és a politikai döntéshozók szándékaitól, mint például az ütemezés, hátrányok vagy célzott társadalmi csoportok. Mindazonáltal a szakirodalom szerint a legsikeresebb beavatkozások személyre szabott támogatást nyújtanak szűken célzott alcsoportoknak (főleg fiatalok és a mentális betegek), amelyek azonban általában erőforrás-igényesebbek és drágábbak is (Kitching 2014).

A szociális vagy környezeti tényezők olyan feltételeket biztosítanak, amelyek lehetővé teszik a fogyatékossgal élő emberek részvételét a munkaerő-piacon általánosabb vagy nagyon célzott módon. Egyik döntő eleme a negatív kulturális sztereotípiák megcélzása és a bizalom növelése szerep-modellek alkalmazása révén (Kitching 2014). Támogató tényező lehet a vállalati tudatosság növelése, az önálló vállalkozás vagy önfoglalkoztatás karrier lehetősége mind a fogyatékossgal élő ember, mind pedig a foglalkozási rehabilitációs szakemberek és üzleti tanácsadók részéről. Általános fogyatékossgal politikai is szükséges, például az akadálymentesség és a segítő technológiák terén, amelyek elősegítik a mobilitást és a kommunikációt és javítják az életminőséget. Egy további lehetséges típusú támogatás a személyes és üzleti támogatás közt a fogyatékossgal foglalkozó szervezeteknek nyújtott támogatás. Mint a fogyatékossgal élő emberek jogainak és szükségleteinek legfőbb védnöke és képviselője, híd-funkciót tölthetnének be a pozitív és megfelelő munkalehetőségek feltérképezésében és karrier-utak tervezésében.

A szakirodalomban a fogyatékossgal élő emberek vállalkozásainak sikere komplex programokat és politikákat igényel mind a megközelítés, mind a végrehajtás szempontjából, és kellően célzottan kell támogatnia a meglévő szükségleteket és igényeket. Ugyanakkor elvárás az is, hogy kellően rugalmas legyen, hogy kezelni tudja a juttatások rendszerét az esetleges csőd esetén, valamint, hogy bevonja a további főbb érdekeltet, mint a kutatókat és a szolgáltatókat (Parker Harris et al. 2014a). Sajnos az ilyen célzott megközelítés nagyon drága, és csak kis-méretű lehet a szétszórtan élő ügyfelek alacsony száma miatt (Kitching 2014). Továbbá a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatáspolitikája túl kell, hogy lépjen azon az elképzelésen, hogy a vállalkozói tevékenység csak egy eszköz az önellátásra, és újra

kell, hogy fogalmazza, mint az innováció és a gazdasági növekedés egy lehetséges forrását (Parker Harris et al. 2014a). Ellenkező esetben a politikai retorika akár arra is használhatja a témát, hogy a lehetséges pénzügyi önállóság miatt indokoltnak lássa az állami támogató szolgáltatások és a szociális jóléti támogatások csökkentését (Parker Harris et al. 2014b).

De Clerq és Honig (2011) ezen túlmenően felhívja a figyelmet annak veszélyére, hogy a vállalkozásokat a munka világába és tágabb értelemben a társadalomba való integráló mechanizmusként használjuk a meglévő hatalmi struktúrák és a normatív elvárások közepette. Mint állítják, a fogyatékossgal élő vállalkozóknak egyszerre kell megfelelniük a meglévő rendelkezéseknek, intézményeknek, normáknak és struktúráknak, míg ugyanakkor ezeket meg is kérdőjelezzik, annak ellenére, hogy hátrányos helyzetű emberként a meglévő lehetőségek kiaknázása is céljuk.

3.4. A fogyatékossgal élő vállalkozások ökoszisztémája

A KKV-k komplex, egymással szorosabb vagy gyengébb kapcsolatban álló szereplők alkotta hálózatokban tudnak létrejönni és fejlődni. Ezeket a komplex, a vállalkozásokat segítő és a vállalkozást népszerűsítő hálózatokat, rendszereket nevezi a szakirodalom vállalkozási ökoszisztémának. Más meglátásban az ökoszisztéma egyszerűen azt a területet jelöli, ahol egy közösség bizonyos szereplői (esetünkben maguk a vállalkozók) sokan vannak – a többi szereplő megjelenése ezután már szinte automatikus. A vállalkozási ökoszisztéma egymástól kölcsönösen függő (potenciális vagy már létező) szereplők: vállalkozói szervezetek (vállalatok, kockázati tőkések), és intézmények (oktatási intézmények, kormányzati szervezetek és finanszírozók) összessége, valamint a vállalkozási folyamatok, amelyek együttesen határozzák meg a vállalkozási környezetet formális és informális interakcióik és tevékenységük révén. (Cowell *et al.*, 2018). Az ökoszisztéma erejét a benne szereplők száma és sokfélesége határozza meg. A jól működő ökoszisztéma segíti a vállalkozások fejlődését, ugyanakkor visszahatás is érvényesül: a sikeres vállalkozók erősítik az ökoszisztémát (Maroufkhani *et al.*, 2018).

Az ökoszisztéma különböző területeken segíti elő a vállalkozási tevékenységet: egyfelől fontos terület a piac, ahonnan a megrendelések, a bevételek, és az új innovációkat elindító impulzusok, piacvezérelt ötletek érkeznek. Az itt meghatározó szereplők a fogyasztók, illetve szintén az innovációra való motiváció, és állandó nyomás miatt a versenytársak.

Kulcsfontosságú továbbá az állami szabályozás, elsősorban a vállalkozások alapítására és működtetésére, az elszámolásokra és az adózásra vonatkozóan (a meghatározó szereplő az állam, a kormányzati szervek és intézményeik). A következő fontos terület a tőkéhez jutás, a finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés (szereplők: magvető tőke, üzleti angyalok, kockázati tőke, állami és EU-s pályázatok odaítélői és folyósítói, bankok és egyéb befektetők). A negyedik fontos terület a humán erőforrás oktatása és képzése, ahol nagy szerepet játszanak a kutatásokat elősegítő és generáló, valamint a vállalkozási ismereteket megosztó felsőoktatási intézmények, és minden olyan intézmény, amely a tudás megosztását szolgálja. Az ökoszisztéma ezen szereplői összeadódva már támogatást nyújthatnak, de ennek elősegítésére, katalizálására kellene olyan szereplők is, akiknek létük lényege a támogatás. Itt érünk el az ökoszisztémák legérdekesebb szereplőihöz, a különböző szereplők között hidat képező inkubátorokhoz, akik mind a képzésben, mind a tanácsadásban, mentorálásban, mind a finanszírozásban részt vesznek. (Muldoon *et al.*, 2017, Maroufkhani *et al.*, 2018)

A fogyatékossgal élő vállalkozók esetében beszélnünk kell még a vállalkozói ökoszisztémán kívül található, de fontos szereplőkről is, akik nem kifejezetten a vállalkozásban, vállalkozóvá válásban, hanem a mindennapi életben segítik a fogyatékossgal élőket akár vállalkozásuk előtt, vagy az alatt. Saxena és Pandya (2018) adaptálva Miller és Le Bretton-Miller (2016) kihívás-alapú vállalkozás modelljét hangsúlyozzák, hogy mivel a fogyatékossgal élő embereknek egész életükben keményebben és máshogyan kell megdolgozniuk az elért eredményeikért, sokszor a kapcsolatépítésben is kreatívabbak és elkötelezettebbek, hiszen számukra megszokott, hogy segítséget kérnek és fogadnak el. Bár mi ezt a saját kutatásunkban nem érzékeljük erős vállalkozásfejlesztési erőforrásként, a szerzők hangsúlyozzák a fogyatékkal élő emberek informális és formális szervezeteinek ösztönző szerepét is (Saxena és Pandya, 2018).

4. A fogyatékosággal élő emberek vállalkozásainak fejlesztéséhez kapcsolódó hazai ökoszisztéma, kapcsolódó projektek, gyakorlatok

4.1. Vállalkozásfejlesztési ökoszisztéma és a fogyatékosággal élő vállalkozók

Az ökoszisztéma fogalma, alkalmazása a gazdaságpolitikában

Az ökoszisztéma etimológiailag két görög szó, a “οικος” (“eco”), és a “συστημα” (“system”) szavak összetételéből jött létre, és egy olyan komplex, élő és dinamikus rendszert ír le, amelyet nagy számú „egyed” alkot. A fogalom alkalmazása először a biológiában jelent meg amely szerint az élő szervezeteket nem lehet külön választani jellegzetes környezetüktől, mivel azok egységes fizikai rendszert alkotnak. Ezek a rendszerek - az ökológusok meglátása szerint - a természet alapegységeit képezik a Földön. Az ökoszisztéma gondolat a közgazdaságtanban már 1920-ban megjelent (Marshall, 1920), de az első valóban ökoszisztéma modellt 1982-ben publikálták (Nelson and Winter, 1982), amely a darwini evolúciós elmélettel összekapcsolva kereste a profit maximalizálás és túlélés rendszerszintű összefüggéseit.

Az ökoszisztéma gondolkodás megalapozását szolgáló tanulmányok az 1980-as és 90-es években jelentek meg, amikor is a vállalkozáskutatás elmozdult az egyénre, a vállalkozó személyére, személyiségére koncentráló irányok felől a vállalkozásra, mint társadalmi, kulturális és gazdasági tényezők által befolyásolt folyamatra vonatkozó kutatások felé. Az ökoszisztémát (vagy vállalkozási környezetet) megcélzó első vizsgálódások fókuszában az egyes régióknak a vállalkozásokra gyakorolt gazdasági és társadalmi hatások voltak (Pennings (1982), Dubini (1989), Van de Ven (1993) és Bahrami and Evans (1995). A kutatók ezzel a fordulattal azt is jelezték, hogy a vállalkozásokról nem lehetséges kontextus nélkül, általánosítva beszélni. A környezet fontos elemeként is értelmezhető elhelyezkedés / terület ugyanakkor nem az *oka* egyes vállalkozói tevékenységeknek, hanem önmagában hordozza egy sokkal komplexebb hatás-együttes elemeit (Johannisson, 2011).

Az azóta eltelt évtizedekben a vállalkozói ökoszisztéma fogalma egyre növekvő gyorsasággal került a kutatók és a gazdaságpolitikusok érdeklődési körébe. A mennyiségi növekedés mellett sorra jelentek meg az új vállalkozói ökoszisztéma típusok is: egyetem-központú ökoszisztémák

(Rice et al., 2014), szektor-specifikus ökoszisztémák, szervezeten belüli ökoszisztémák (Mars et al., 2012), vagy az innovációs, tudásalapú ökoszisztémák (Clarysse et al., 2014; Zahra and Nambisan, 2011).

A vállalalkozói ökoszisztéma definíciója

A vállalalkozói ökoszisztéma fogalmának definiálását az elmúlt évtizedekben sokan megkísérelték, de egyrészt a témakör összetettsége és újszerűsége, másrészt a szakterület folyamatos, intenzív változása miatt nem alakult ki egységes, elfogadott definíció. Cavallo et al. (2018) kísérletet tesz az eddig a témában született definíciók összehasonlítására és elemzésére, melynek keretében az összesen 163 releváns szakmai publikációból 47 elemzését végezték el, melyekből 16 konkrét definíciót vizsgáltak meg.

A felsorolt definíciók legfontosabb jellegzetességei az alábbiak:

- egy vállalalkozói ökoszisztéma alkotóelemei egyrészt maguk a vállalalkozások (az újonnan létrejövőkől a sikeresen növekvőkön keresztül a nagyvállalatig), másrészt a különböző vállalalkozói szervezetek, szövetségek, hálózatok, harmadrészt a támogató és kapcsolódó intézmények (bankok, egyetemek, civil szereplők stb.), és végül a közöttük lévő interakciók, kapcsolódási folyamatok,
- a hangsúly a komplexitáson és a „nem-lineáris”, hanem hálózatos, többszintű és dinamikus kapcsolatok rendszerén van,
- nem definiálhatóak pontos és állandó határok, egy ökoszisztéma külső kapcsolódásai csak megközelítőleg írhatóak le,
- eltérnek a definíciók abban, hogy egy ökoszisztéma fő céljaként az új vállalalkozások alapítását, a „produktív” vállalalkozások sikeresélyének növelését, vagy a kimagaslóan sikeres, ún. „unikornis” vállalalkozások megjelenését jelöli meg.

Az összehasonlító tanulmány Stam (2015) definícióját említi a szakirodalomban leginkább elfogadottnak, amely szerint: *„Egy vállalalkozói ökoszisztéma független szereplők és tényezők olyan módon koordinált együttese, amelynek eredményeként meghatározott területen lehetőséget biztosít a versenyképes vállalalkozások számára.”*

Az ökoszisztéma modell jelentősége a gazdaságpolitikában

Az ökoszisztéma elméletek legfontosabb jellemzője a rendszerszintű komplexitás középpontba állítása és hangsúlyozása, ami miatt egyértelművé vált az addig alkalmazott lineáris és statikus modellek alkalmatlansága. Bebizonyosodott, hogy a rendszert alkotó szereplők (vállalkozások, illetve a környezetüket alkotó más típusú szervezetek) bonyolult kapcsolódásai és egymásra gyakorolt hatásai alapvetően befolyásolják a rendszer működését.

Az ökoszisztéma modell analógiájának alkalmazásával rendkívül jól leírhatók a rendszer fő „élettelen” (a vállalkozások hálózata, a támogató és befolyásoló rendszerelemek stb.) és „élő” (emberi kapcsolatok, társadalmi kontextusok stb.) alkotóelemei, de még a modellben fontos szerepet játszó „tápláló folyamatok” és „energiaáramlások” is (Sussan and Ács, 2017).

Vannak olyan kutatások is, amelyek az ökológiában használt terminológiákat és folyamatokat a vállalkozói ökoszisztéma modellezésben használják fel, mint például a szelekció, a diverzifikáció és a diverzitás vagy az adaptáció és rugalmasság (Alvedalen and Boschma, 2017).

A gazdaságpolitika ezért korán felismerte a modellben rejlő lehetőséget a különböző szakpolitikák és stratégiák megalkotásakor, és sokan tettek kísérletet arra, hogy egyfajta „gazdasági kertművelésként” („economic gardening”) használják fel a vállalkozói ökoszisztéma modellezés módszertanát (Mason and Brown, 2014).

Az elmúlt években megindultak azok az empirikus kutatások is, amelyek a gazdag / sűrű vállalkozói ökoszisztémák kedvező hatását mutatták az értékteremtésre (Tsvetkova, 2015).

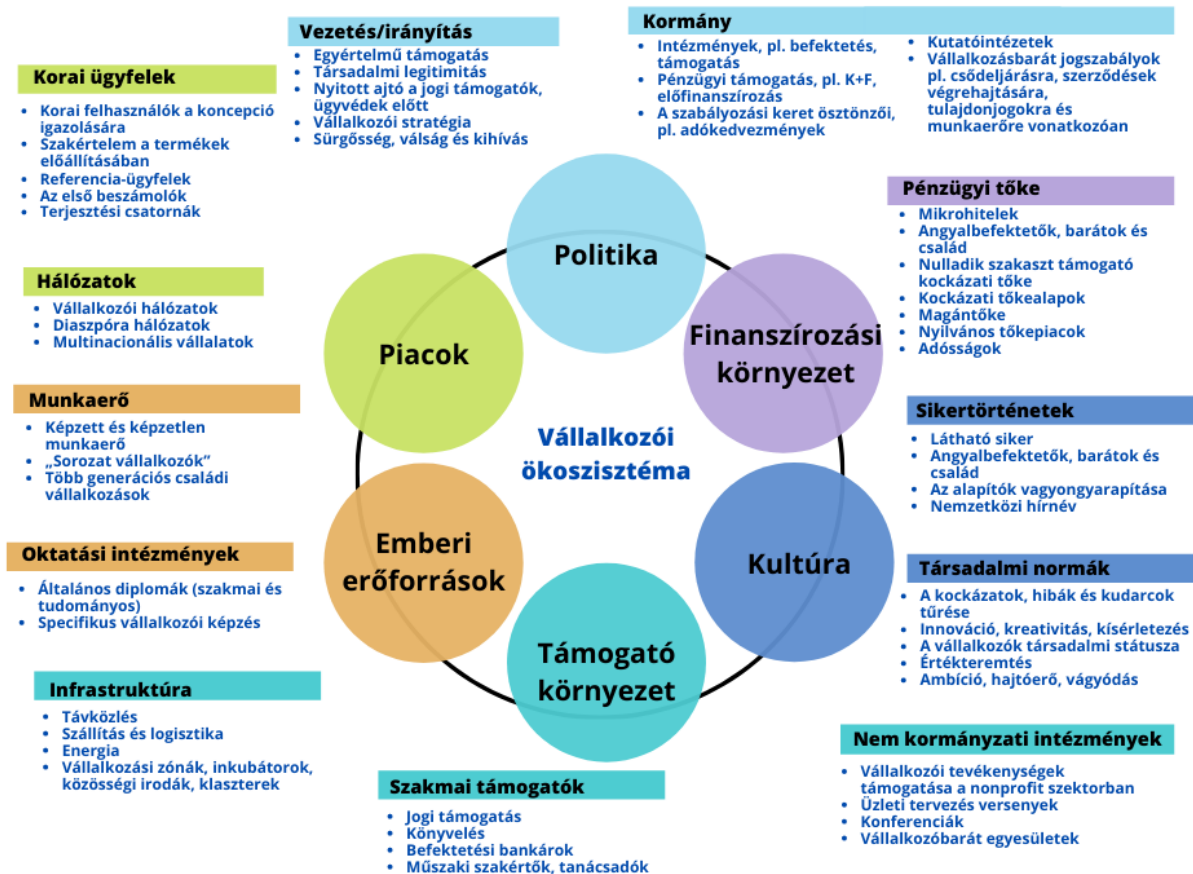
Vállalkozói ökoszisztéma modellek

A különböző definícióalkotó, elméleti kutatások mellett 2010-ben megjelentek a különböző modell megközelítések, amelyek célja egy áttekinthető, a gazdaságpolitikai stratégiaalkotásban használható eszköz létrehozása volt. Ezen modellek legismertebb és leginkább elfogadott megalkotója Isenberg volt, aki az általa publikált modellt **négy alapelv** alapján írta le.

Az első alapelv szerint minden vállalkozói ökoszisztémát 6 fő elem (Domain) határoz meg:

- a vállalkozói kultúra (Culture), amely inspiráló, serkentő,
- az alapelvek (Policy), amelyek támogatóak,
- a finanszírozás (Finance), amely elérhető és megfelelő,
- az emberi erőforrások (Human Capital), amelyek magas minőségűek,
- a piacok (Markets), amelyek vállalkozás-barátok, és
- a támogató környezet (Supports), amely biztosítja a szükséges intézményi és infrastrukturális támogatásokat.

A teljes modellt a 6 meghatározó elem köré csoportosítva az alábbi ábra mutatja be:

1. ábra: A vállalkozói ökoszisztéma dimenziói (Isenberg, 2011 nyomán Radácsi & Csákné Filep, 2020)

A második fontos alapelv az, hogy minden modell egyedi, köszönhetően annak, hogy egy ökoszisztémát több száz egyedi alkotóelem és a belső kölcsönhatások és folyamatok rendkívül komplex, dinamikusan változó és nehezen megjósolható rendszere alkotja.

A harmadik alapelv azt mondja ki, hogy nincs értelme az egyes ökoszisztémák esetében a sikerhez vezető okok feltárásának és elemzésének, mert a „kis számok törvénye” miatt nem vonhatóak le belőlük érvényes és használható következtetések. Néhány sikeres startup vállalkozás komoly és hosszú távú hatást tud gyakorolni egy vállalkozói ökoszisztéma fejlődésére, ami megjósolhatatlanná teszi a fejlődés várható tendenciáit.

A negyedik alapelv szerint a vállalkozói ökoszisztémák (relatív) önfenntartók, kialakulásuk pedig inkább az „intelligens evolúció” folyamatára hasonlít ideálisan a felülről irányított létrehozás és táplálás helyett. Ez nem jelenti azt, hogy az állami, intézményi beavatkozás teljes mértékben hiábavaló, vagy káros lenne, csak annyit, hogy sokkal hasznosabb a „láthatatlan kéz” politikájával történő piaci beavatkozás, és „segítő kéz” nyújtásával rámutatni arra, hogy hol és hogyan érhető el az önfenntartó működés.

Az ökoszisztéma modellezés, mint módszertan használata mára egyre inkább gyakorlati, stratégiát megalapozó eszközzé vált a rendszerszintű kutatás helyett, melynek keretében egyre több ország, régió készíti el saját vállalkozói ökoszisztémájának „térképét”.

Sorra jelennek meg emellett a különböző rangsorok (rankings), értékelések, amelyek az egyes régiókban kialakult vállalkozói ökoszisztémákat elemzik abból a célból, hogy segítséget nyújtsanak azok számára, akik szeretnék megközelíteni az élenjárókat.

A sikeres vállalkozói ökoszisztémák jellemzői

Isenberg (2010) szerint nem létezik olyan szabály, amelynek alkalmazásával sikeres vállalkozói ökoszisztéma alakítható ki, ugyanakkor kilenc olyan elvet mégis megfogalmaz, amelynek alkalmazását (a szakpolitikákkal, beavatkozási programokkal foglalkozók számára) fontosnak tartja.

A tényezők első csoportja a helyi feltételekre és az alulról építkezésre vonatkozik:

- abba kell hagyni a Szilícium-völgy másolását;
- a vállalkozói ökoszisztémát a helyi feltételekhez kell igazítani;
- az indulástól kezdve be kell vonni a magánszektor;
- az új vállalkozásoknál hangsúlyozni kell a gyökereket;
- nem szabad „túltervezni” a klasztereket, azokat hagyni kell organikusan növekedni.

A tényezők második csoportja az ambiciózus vállalkozás szerepét hangsúlyozza:

- előnyben kell részesíteni a nagy potenciállal rendelkező cégeket;
- kell találni egy nagy sikertörténetet.

Végül a tényezők harmadik csoportja az intézményeket helyezi a fókuszba:

- az első pillanattól kezdve foglalkozni kell a kulturális változásokkal;
- meg kell reformálni a jogi, adminisztratív és szabályozási kereteket.

A szerző szerint ezek a tényezők vezetnek aztán az élénk vállalkozói ökoszisztémához. Sajnos Isenberg nem tisztázza az ok-okozati kapcsolatot, azaz azt a folyamatot, amelyben a fenti kilenc tényező elvezet a sikerhez.

Jelenlegi magyar vállalkozásfejlesztési ökoszisztéma

A hazai vállalkozásfejlesztési gyakorlatban eddig csak nagyon korlátozottan és szinte kizárólag a startup vállalkozásokkal kapcsolatban került alkalmazásra az ökoszisztéma modellezés módszertana. Ezen ökoszisztéma leképezések (pl.: Startup Map 2012), azonban szinte kizárólag a legfontosabb szereplőkre (ezen belül is a nevesebb startupokra) fókuszáltak, szinte semmit sem tártak fel az ökoszisztéma belső folyamataiból, az alkotóelemek kölcsönhatásaiból.

A „startup ökoszisztéma” kialakulása, állami támogatásának stratégiája sok vita keresztüztébe került az elmúlt évtizedben. A vállalkozásfejlesztési szakma meghatározó képviselői által 2013-ban alapított „Budapest HUB” kezdeményezés arra vállalkozott, hogy Magyarországot, ezen belül is kiemelten Budapestet 2020-ra „startup fővárossá” alakítsa (Runway Budapest 2.0.2.0.

– A Startup Credo), de a széles szakmai összefogással és komoly kormányzati támogatottsággal létrejött javaslatcsomag nagy része végül nem valósult meg és így érdemi hatást sem tudott elérni.

Az azóta eltelt időszakban az Európai Unió forrásokból több száz milliárd forintot fordítottak különböző inkubációs és kockázati tőke programokra a hazai vállalkozói ökoszisztéma fejlesztése érdekében, az eredmények azonban a szakmai elemzők véleménye szerint még nem jelentkeznek rendszerszinten.

2016 év végén a Kormány elfogadta Magyarország Digitális Startup Stratégiáját, amely nem korlátozódik csak az IKT területen működő startupok célzott támogatására, hanem több olyan speciális vállalkozói szegmensre (pl.: női vállalkozók, újrakezdő vállalkozók) is fogalmaz meg fejlesztési célokat, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül a digitalizáció témaköréhez, és így a stratégia kimondottan a teljes hazai startup ökoszisztéma támogatását és felkarolását tűzte ki célul.

Az azóta eltelt időszakban több részterületi stratégia (Digitális Oktatási Stratégia, Digitális Exportfejlesztési Stratégia, Digitális Agrár Stratégia stb.) készült el és több támogatási program előkészítése is megkezdődött, de a vállalkozói ökoszisztémát érzékelhető módon megváltoztató hatásokat még ezen stratégiai szintű kormányzati lépések nem generáltak.

Ezzel egyidejűleg 2018-ban egy gazdaságfejlesztési operatív program keretében elindult egy olyan fejlesztés, amelynek része a teljes vállalkozásfejlesztési ökoszisztéma térkép és egy tudástár létrehozása. A GINOP 1.1.2. kódszámú, „KKV szektor hatékonyságának növelése pénzügyi ismeretek fejlesztése, vállalkozói mentorálás biztosítása révén” elnevezésű projekt egyik részprojektjében célul tűzte ki a vállalkozásfejlesztési szervezetek tevékenységének összehangolását, amelynek első lépése egy ökoszisztéma felmérés és térképezés elvégzése.

A projektben vizsgált ökoszisztéma fókuszja eltér a klasszikus startup ökoszisztéma térképek létrehozására irányuló kezdeményezésektől, mivel itt a fókuszban nem a vállalkozások, vagy startupok állnak, hanem az őket az ökoszisztémán belül segítő vállalkozásfejlesztési

szervezetek, legyenek azok piaci-, nonprofit-, vagy kormányzati szereplők, vagy a belőlük létrejött hálózatok, együttműködések.

4.2. Fogyatékosággal élő személyek/vállalkozók és ökoszisztémájuk

Kettős szerepben a fogyatékosággal élő személyek a munkaerőpiacon

Általánosságban bármely vállalkozásra érvényes, így a fogyatékosággal élő vállalkozókra is, hogy amennyiben megváltozott munkaképességű (továbbiakban MMK) munkavállalót foglalkoztatnak, akkor hozzájuthatnak bizonyos előnyökhöz, így ez kiterjeszhető arra a helyzetre is, ha magukat is megjelenítik alkalmazottként.

A legjelentősebb költségcsökkentő megoldás a rehabilitációs hozzájárulás kiváltása, ahol több mint évi egy millió forinttal csökkenthető az adó MMK személyenként. Ehhez azonban a vállalkozásnak legalább 25 főt kell foglalkoztatnia. Amennyiben kisebb vállalkozásról van szó (legfeljebb 20 főt foglalkoztat), akkor az adózás előtti eredményét csökkentheti havonta maximum a mindenkori minimálbér erejéig². További költségcsökkentő lehetőség a Rehabilitációs Kártyát 2019. január 1-től felváltó szociális hozzájárulási adó részkedvezménye³, mely az adóalap, de legfeljebb a minimálbér kétszerese után megállapított adó (2020 július 1-ig 17,5, utána 15%) megfizetése alól mentesíti a vállalkozást az arra jogosult munkavállaló után (egyéni vállalkozó esetén is!).

Ezek a lehetőségek tehát ösztönzőleg hathatnak azoknak a vállalkozásoknak az esetében, ahol a vállalkozás MMK alapítója, tulajdonosa alkalmazottként is megjelenhet, azonban ehhez formailag is meg kell felelni az adott törvény szerinti MMK státusznak. Ezzel pedig nem biztos, hogy minden esetben rendelkeznek, hiszen a kutatásban szereplő interjú alanyok esetében is többször láthattuk, hogy a vállalkozói identitásuk van előtérben, így nem biztos, hogy a komplex minősítés megszerzésével járó terheket vállalják. Ez tehát nem egy nagy hatású motivációs elem.

² 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról 7.§. (1)

³ A szociális hozzájárulási adóról rendelkező 2018. évi LII. törvény

Policy-level szereplők: nemzeti politikák, akciók alakítói

Az Országos Fogytékosságügyi Program⁴ főként mint munkavállalókra gondol a fogyatékossggal élő személyekre. A cél a munkaerőpiaci bevezetésük, visszavezetésük, integrálásuk érdekében, elsősorban a munkavállalói létre történő képesség tevés. A munkaadói oldalon pedig a szemlélet formálás és az érdekeltté tevés jelenik meg. Önfoglalkoztatás vagy a vállalkozóvá válás ösztönzése nem fogalmazódik meg a dokumentumban. Tehát foglalkozási rehabilitációról, és nem munkaerőpiaci rehabilitációról beszélhetünk. *Sajátossága a kialakult gyakorlatnak, hogy a gazdasági és szociális tárca egyaránt részt vesz a szabályozási és a végrehajtási feladatokban is, mivel a magas támogatási igényű személyek munkaerőpiaci jelenlétének támogatása részben foglalkoztatási, így gazdasági, részben pedig rehabilitációs, így szociális kérdés.*

A Parlament Népjléti bizottság Fogytékossággal élők ügyeinek albizottsága állandó albizottságként működik.

A Kormány⁵ ezen túl Szociálpolitikai Tanácsot hozott létre 2016-ban, hogy szociális területen támogassa a módszertani és szakmai fejlesztést. A testület véleményezi az elé terjesztett koncepciókat, stratégiákat, jelentéseket, javaslatot tesz a szociális területet érintően jogszabály megalkotására, módosítására, véleményezi a szociális ágazati életpályamodellre, valamint a szociális képzésekre, továbbképzésekre vonatkozó javaslatokat. A 15 tagú Tanács tagjai között szerepel a Fogytékosságügyi és Rehabilitációs és Fejlesztő Foglalkoztatás Országos Szakmai Kollégiumának elnöke is.

Korábban a Pénzügyminisztériumban, majd az innovációs és Technológiai Minisztériumban a foglalkoztatáspolitikai alakításáért önálló államtitkárság felel. Stratégiájában illeszkedik az EU kohéziós politikájához, amely az Europa 2020 stratégián keresztül célul tűzte ki, hogy az aktív korúak 75 %-nak legyen munkája. 2014-ben szakpolitikai stratégiát fogadott el⁶, mely 2020-ig foglalkoztatáspolitikai fejlesztéseket tűzött ki célul. A specifikus célok között több kontextusban megjelenik az inaktív személyek, köztük hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci pozíciójának javítása, így az elérhető szolgáltatások hatékonyságának és

⁴ 15/2015. (IV. 7.) OGY határozat az Országos Fogytékosságügyi Programról (2015-2025.)

⁵ 1187/2016. (IV. 12.) Korm. határozat a Szociálpolitikai Tanács szervezetéről és működéséről

⁶ https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/a/4c/c0000/Fogl_Strat_14-20_elfogadott.pdf

minőségének javítása, a munkaerő versenyképességének javítása, a tanulás ösztönzése, a képzési rendszer és szociális gazdaság fejlesztése terén.

Az Emberi Erőforrások Minisztériumán belül a foglalkozási rehabilitáció kérdése a Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkárság felügyelete alá tartozik. 2019-ig önálló főosztály kapcsolódott a területhez. Ezután a Támogatási és Foglalkozási Rehabilitációs Főosztály alatt működik tovább. A Főosztály a jogszabályok szakmai koncepciójának előkészítését, illetve a hazai költségvetésben meghatározott programok koordinációját és felügyeletét végzi többek között.

Mindkét tárcánál az *Irányító Hatóságokon* keresztül kezelnek olyan Uniós pályázatokat, melyekben így indirekt módon megjelen(het)nek fogyatékossgal élő vállalkozók.

Program megnevezése	célcsoport	támogatott tevékenységek
TÁMOP-1.1.1/08/01 Megváltozott munkaképességű emberek rehabilitációjának és foglalkoztatásának segítése	megváltozott munkaképességűek, kezdetben a rehabilitációs járadékban részesülő ÁFSZ ügyfelek	Vállalkozóvá válás támogatása nem szerepel közvetlenül a célok között, nincs külön megjelölt forrás összeg, de bemutatni szükséges az eredmények között: nem, életkor, iskolai végzettség, hátrányos helyzet, leghátrányosabb helyzetű kistérség, ebben a projektben megszerzett képzettség, egyéb kapott szolgáltatások leírásával.
TÁMOP -2-3.6.A-12/1. A fiatalok vállalkozóvá válásának támogatása	pályakezdők: 18-35 év közötti, más vállalkozásban többségi tulajdonnal nem rendelkező új mikro-vállalkozást indítani tervező természetes személyek	A konstrukció elsősorban azokat a fiatalokat célozza, akik vállalkozás indításához ötlettel, reális elképzeléssel, vállalkozói attitűddel rendelkeznek. Támogatást a vállalkozói kompetenciák elsajátításához, a

		vállalkozásindításhoz kapcsolódóan biztosít a projekt.
TÁMOP -2-3.6.B-12/1. Fiatalok vállalkozóvá válásának támogatása a konvergencia régiókban	pályakezdők	Üzleti terv, és új alapítású vállalkozás szükséges . Vissza nem térítendő támogatás nyújtásával: max 3 MFt, 3 és 6 MFt között társasvállalkozások esetében, ha legalább 2 fő sikeresen részt vett a másik programban. 10% önrész szükséges. Várható vállalkozások száma 1500 , 13. oldal a tevékenységek köre. Elvárás egy éven belül nettó 500.000 Ft árbevétel.
GINOP-5.2.3	pályakezdők (15 és 30 év)- Ifjúsági Garancia program része	Előző TÁMOP-2.3.6 folytatása, felkészítő programja a GINOP- 5.2.2-14.
EFOP-1.1.1	megváltozott munkaképességű személyek	A projekt nevesíti célként a vállalkozóvá válás támogatásának lehetőségét, és saját módszert dolgoz ki a támogatás odaítéléséhez. A kutatás során ezért esettanulmány készítünk a projekt ide vonatkozó részéről.
GINOP-5.1.9-17 Álláskeresők és fiatalok vállalkozóvá válásának ösztönzése - képzés és mentorálás	pályakezdők és regisztrált álláskeresők	Célcsoport elérése, fejlesztése, üzleti terv készítés támogatása, induló vállalkozások támogatása, létrejövő vállalkozások célérték 8000 db
GINOP-5.1.10-17 Álláskeresők vállalkozóvá válásának támogatása	pályakezdők és regisztrált álláskeresők	3 és 5 millió Ft közötti vissza nem térítendő támogatás

GINOP-5.1.2 Társadalmi vállalkozások ösztönzése	közvetlen célcsoportját a társadalmi célú gazdaság szereplői, társadalmi célú vállalkozások képzik, melyek	Kiemelt projekt (OFA, IFKA) - szakmai tanácsadói hálózat, támogatott társadalmi vállalkozások száma 600 db (minősítő tanúsítványt kapnak).
GINOP-5.1.3-16, GINOP-5.1.7-17 - Társadalmi célú vállalkozások ösztönzése	hozzájárulnak a közvetett célcsoportnak tekinthető álláskeresők és inaktívak foglalkoztatásához	Célcsoporttag foglalkoztatása, piacra jutás, termék, szolgáltatás fejlesztése, szemléletformáló akciók, stb..
GINOP-8-8-1-17 – Foglalkoztatás ösztönzése célú Hitelprogram	vállalkozóvá váló munkanélküliek és inaktívak	GINOP-5.1.9-17-re ráépülő, kell hozzá üzleti terv és program elvégzéséről szóló tanúsítvány.

5. táblázat: Vállalkozások támogatásához kapcsolható pályázati források az EU 2007-2013 és Széchenyi 2020 fejlesztési programokból

Összességében megállapítható, hogy a fogyatékosággal élő vállalkozók támogatása, fejlesztése célzottan nem jelenik meg a politikákban. Indirekt módon az egyes intézkedésekben fellelhetők másodlagos eredményekként olyan akciók, amelyek támogatási elemeket tesznek hozzáférhetővé, de egyik esetben sem komplex módon.

Politika megvalósítást támogató szereplők (háttérintézmények, hivatalok)

A komplex rehabilitációs rendszere több célt fogalmaz meg fogyatékosággal élő személyek életminőségének javítása érdekében, az egészségi állapot helyreállításától kezdve a munkaerőpiaci visszalépés elősegítéséig. Ehhez kapcsolódóan a háttérintézmények is más-más feladatot látnak el. A fogyatékosággal élő vállalkozók szempontjából releváns ellátandó feladatokból a következőket emeljük ki.

Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság alaptevékenysége, feladatai és hatásköre önmagában nagyon sokrétű. Az MMK személyek tekintetében a fejlesztő és intézményi foglalkoztatás finanszírozását koordinálja, így közvetlenül nem vesz részt az akkreditált és nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatás szervezésében. Sok tekintetben azonban kapcsolódik ehhez a

területhez is, mivel az Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal megszűnésével a foglalkozási rehabilitációs szolgáltatások tekintetében részt vesz azok koordinációs, fejlesztési, informatika és egyéb feladataiban. Ezen túl rehabilitációs hatósági és szolgáltatási eljárás rendek és tartalmak fejlesztéséért is felelős. Szakmatámogatási Főosztálya jelentős szerepet kap az EFOP-1.9.3 projekt kereteiben belül a rehabilitáció komplex rendszerének megújításában, illetve szakemberek fejlesztésében. Módszertani Főosztálya látja el a Szociálpolitikai Tanács Szakmai Kollégiumainak titkári feladatait.

Nemzeti Fogytékosságügyi- és Szociális Központ feladata a fogyatékkal élő személyek esélyegyenlőségének, társadalmi integrációjának és komplex (re)habilitációjának elősegítése, a komplex rehabilitációban közreműködők tevékenységének összehangolása. Céljait – mint nagy szakmai tudásbázissal rendelkező módszertani fejlesztéseket generáló, szakmai műhelyeket működtető és felnőttképző intézmény, továbbá mint pályáztató szervezet valósítja meg.⁷

Tevékenységeivel több ponton kapcsolódik a munkaerőpiaci témákhoz. Rehabilitációs Programirodája többek között működteti az Országos Módszertani Központot, szakmai hálózatot működtet, gyűjti, rendszerezi, kommunikálja a vonatkozó szakmai anyagokat. Az EMMI-vel együttműködésben a hazai költségvetésben megtervezett programok és pályázatokat gondozza.

Kormányhivatalok több tekintetben kapcsolódhatnak a fogyatékosággal élő vállalkozások kérdéséhez. Részben a minden megyében működő Foglalkoztatási Főosztályaik révén, ahol regisztrált álláskeresőként megjelenhetnek a fogyatékosággal élők, és a hozzáférhetnek a rendelkezésre álló aktív és passzív foglalkoztatási eszközökhöz, így akár rendelkezésre álló forrás esetén vállalkozóvá válásukat és támogathatják. A Fővárosi Kormányhivatalon belül ezen túl *Rehabilitációs* illetve *Rehabilitációs Ellátási és Szakértői Főosztály* is működik. Ezeknek a főosztályoknak fontos a szerepük az MMK személyek minősítésében, ellátásaik megállapításában, illetve szolgáltatások nyújtásában és szervezésben számukra. Kiemelt további feladataik az akkreditált munkáltatók minősítési eljárásainak kezelése, illetve a

⁷ www.fszk.hu/szervezet

biztosított hazai források pályáztatása, illetve az Államkincstár pénzügyi felügyelete mellett elsősorban a rehabilitációs szakmai folyamatok felügyelete, ellenőrzése, támogatása.

Az egyes foglalkozási rehabilitációs kérdésekben az EMMI kulcsszerepe mellett egyéb intézmények között hatáskörben eltérő módon jelennek meg a súlypontok, melyek sok energiát igényelnek a koordinációban, és információ vesztes kockázatát rejtik magukban, amely elsősorban a stratégia, módszertani kérdések előkészítését érinti.

Konkrét megvalósítók és támogatók (szakmai tartalom nyújtók)

Szolgáltatók:

- Állami szolgáltatások esetében valójában érdemes külön választani a hatósági feladatokat, melyek részben szolgáltatásokként is felfoghatók. Az intézményi rendszer jogelődjei az Országos Orvosszakértői Intézetig nyúlnak vissza 2012 előttre. A hatósági feladatok között kiemelt feladat az igénylést benyújtó személyek esetében a komplex minősítéssel az MMK státusz mérlegelése/megállapítása, melyet I. fokon járási hivatalok, II. fokon a Kormányhivatalok Rehabilitációs főosztályai végeznek el. A minősítéssel szorosan összefügg a pénzbeni ellátások megállapítása, melyet szintén ezek a hivatalok látnak el. Az eljárási folyamatok kimenetelétől függően vannak olyan MMK személyek, akik együttműködésre kötelezettek a hatósággal és vannak, akik nem, de saját döntésük alapján kérhetnek szolgáltatásokat. A szolgáltatásokat vagy maga a hatóság biztosítja, sok esetben kiemelt EU pályázati forrásokon keresztül, vagy kijáánlhat akkreditált szolgáltatókat is számára. A külső szolgáltatásokba csak olyan szervezetek vonhatók be, amelyek vállalják az akkreditációs követelmények teljesítését, és együttműködnek a hatóságokkal. Az akkreditációt az SZGYF által kidolgozott, gondozott eljárás rendek alapján a Fővárosi Kormányhivatal bonyolítja.
- Nonprofit, civil, egyéb szolgáltatók a fent említett akkreditáció révén kapcsolódhatnak be a hatóságok mellett az MMK személyek ellátásába. Az aktuálisan elérhető szolgáltatókról nyilvántartás az SZGYF honlapján található⁸. A szolgáltatások tartalma a 2000-es éveket követően sokféle úton fejlődött, több, pl. fogyatékspecifikus módszer volt elérhető párhuzamosan (TF, LFR, Komplex, 4M). Ezek hosszú időn át a szervezetek

⁸ <https://szgyf.gov.hu/foglalkozasi-rehabilitacios-informaciok/foglalkozasi-rehabilitacios-szolgaltatast-nyujto-szervezetek>

önálló pályáztatásával hazai költségvetési forrásból voltak elérhetőek. A szolgáltatásokkal szemben felmerülő igény volt az országos elérhetőség és egységes tartalom. Az FSZK szakmai irányításával EU pályázati forrásból (RÉV projekt, TÁMOP-5.3.8) született meg az egységes módszertan⁹ a korábbi tapasztalatok integrálásával, illetve vált elérhetővé minden megyében az MMK személyek számára a szolgáltatás, ekkor még közvetlenül a nem állami szolgáltatókon keresztül. Jelenleg a szolgáltatások nyújtásának forrásai „áttéreléssel” EU forrásokból, kiemelt pályázaton keresztül (EFOP-1.1.1, VEKOP-7.1.3) biztosítottak, ahol nem állami szolgáltatók a foglalkozási rehabilitáció bizonyos szolgáltatási elemeire kaphatnak megbízást a projektszervezettől. A szolgáltatások nyújtásának kereteitől függetlenül általánosságban elmondható, hogy a meglévő módszertanok a foglalkozási rehabilitáció folyamatában a vállalkozóvá válás, önfoglalkoztatás lehetőségeivel kapcsolatban esetlegesek. Célrányosan nem térnek ki erre a lehetőségre, ezért elsősorban a konkrét tanácsadó személyétől függ, hogy birtokában van-e megfelelő információknak, mellyel adott esetben támogathatja ügyfelét a vállalkozóvá válásban.

Foglalkoztatók: Ahogy látjuk, mind a nemzeti stratégia, mind a kialakult gyakorlat a fogyatékossgal élők munkaerőpiaci jelenlétét elsősorban munkavállalóként értelmezi. Ezen belül is meg kell azonban különböztetni többféle foglalkoztatási formát, melyeket elsősorban a céljaik választanak külön.

- Nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatók: Az egyén és a társadalom számára is legeredményesebb foglalkoztatási forma ennek elérése. A foglalkozási rehabilitáció folyamatokban ennek a kulcsa, hogy az egyén munkavégző képessége milyen módon illeszthető a vállalati követelményekhez. Ebben a folyamatban a cégeket segíthetik az elérhető szolgáltatások, és ösztönözhetik, érdekeltté tehetik a munkahelyek ki és átalakításához elérhető források, illetve a rehabilitációs hozzájárulás kiváltása. Ezen a téren az állam továbbra is jelentős adóbevételekhez jut. A 2020-ra tervezett költségvetési bevétel 113 100 millió Ft, amely az aktuális adó mértéke alapján nagyságrendileg 80.000 megváltozott munkaképességűek személy számára tenné lehetővé a munkát, ha a munkaadók a foglalkoztatásukkal kiváltanák az adóbefizetést.

⁹ http://fszk.hu/wp-content/uploads/2016/04/egyseges_szolgaltatas_modszertan.pdf

- Akkreditált foglalkoztatók: Ennek a foglalkoztatási formának célja, hogy a minősített megszerző munkáltatók telephelyeiken tartósan vagy tranzit jelleggel állami költségtámogatással MMK személyeket foglalkoztassanak gazdasági tevékenységeik ellátása érdekében. Közöttük több „védett” minősítéssel bíró szervezet van a foglalkoztatott MMK személyek magas arányának köszönhetően. Ezek között a cégek között több nagy létszámot foglalkoztató állami vállalat van. Ebben a foglalkoztatási formában 2019-ben nagyságrendileg 30.000 fő dolgozott, azonban a korfájukat tekintve nagyon magas átlagéletkorral, így a következő években jelentős létszámcsökkenés várható, ami a foglalkoztatási forma reformját is kiköveteli, mivel a rendszerváltás utáni „tömeges leszázalékolás” érintettjei nagyrészt már nem aktív korúak, illetve maga a minősítési rendszer is jelentősen átalakult.
- Fejlesztő foglalkoztatás: 2017. április 1-től – a megszűnő szociális foglalkoztatás helyett – új szociális szolgáltatásként kerül bevezetésre a fejlesztő foglalkoztatási forma. A fejlesztő foglalkoztatás történhet az Mt. (Munka Törvénykönyve) szerinti határozott idejű munkaviszonyban, vagy fejlesztési jogviszonyban történik. Az Mt. szerinti határozott idejű munkaviszonyban történő foglalkoztatás célja az önálló munkavégzést segítő képességek, készségek fenntartása, fejlesztése, új munkafolyamatok megismerése, új szakma elsajátítása, az ellátott felkészítése a nyílt munkaerőpiacon történő munkavégzésre. A fejlesztési jogviszonyban történő foglalkoztatás célja az ellátott testi és szellemi képességeinek, valamint a munkavégzéssel összefüggő készségeinek helyreállítása, megőrzése és fejlesztése, továbbá az ellátott felkészítése az önálló munkavégzésre. A fejlesztő foglalkoztatásra irányuló munkaviszony vagy fejlesztési jogviszony az intézményi jogviszony alapján szociális szolgáltatást, ellátást nyújtó intézménnyel, szolgáltatóval, vagy más, a szolgáltatói nyilvántartásba fejlesztő foglalkoztatást nyújtóként bejegyzett szervezettel állhat fenn¹⁰.
- Közfoglalkoztatás: Az érintett személyek esetében, hasonlóképpen ahogy az akkreditált foglalkoztatásban, a cél a munkavégző képesség megőrzése, fejlesztése a nyílt munkaerőpiaci visszatérés előkészítése. A közfoglalkoztatásban nem feltétel az MMK státusz, mint az akkreditált foglalkoztatásban, azonban mivel a MMK személyek

¹⁰ Forrás: 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális

főbb vonásai, mint az alacsony iskolai végzettség, magas átlagéletkor, rossz élet- és szociális körülmények, sok hasonlóságot mutat a közfoglalkoztatottak jellemzőivel, illetve mivel vidéki kis településeken gyakran nincs más foglalkoztatási alternatíva, a két csoport között gyakran van átfedés.

- Szociális gazdaság szereplői: Az elmúlt évek során többféle kezdeményezés révén megjelentek a piacon olyan vállalkozási formák, melyek ötvözik a társadalmi célokat a gazdasági célokkal. Ezekben, céljaiknál fogva nagyobb számban vannak jelen a marginalizálódott munkavállalói csoportok, így adott esetben a fogyatékosággal élők. 2006-ban elsőként a szociális szövetkezetek létrehozásának támogatásával kapott lendületet ez a foglalkoztatási forma, majd a későbbiekben, a jelen EU programozási időszakban is, a társadalmi vállalkozások beindításának támogatásával folytatódott az állami szerepvállalás. Ezen a területen növekvő számban vannak jelen magán kezdeményezések is, melyben a felelős, fenntartható, etikus gazdasági jelenlét a fő motiváció, illetve több inkubációs program is elérhető ezen induló vállalkozások számára. Elmondható, hogy ezekben a vállalkozásokban a közös, hogy nagyobb arányban a speciális szükségletű csoportokért, vagy kapcsolódó célokért dolgoznak, és csak elvétve fordul elő, hogy maguk az érintettek a vállalkozások működtetői.

Érdekképviseleti szervezetek

A különböző fogyatékosággal élő személyek csoportjainak érdekvédelme különböző múltra tekint vissza, illetve tevékenységeiket is különböző hangsúlyokkal szervezik. Jelentőségük és súlyuk egyik mércéje, hogy kik vesznek részt közülük az Országos Fogyatékosügyi Tanács munkájában. A jogszabály szerint¹¹ az itt nevesített szervezetek a következők: Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége, Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége, Siketvakok Országos Egyesülete, Értelmi Fogyatékosággal Élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége, Autisták Országos Szövetsége, Pszichiátriai Érdekvédelmi Fórum; Afázia Egyesület és a Démoszthenész Beszédhibások és Segítőik Országos Érdekvédelmi Egyesülete. Az említett szervezeteken túl, összesen 13 fogyatékosügyi

¹¹ 1330/2013. (VI. 13.) Korm. határozat az Országos Fogyatékosügyi Tanácsról

érdekvédelmi szervezet kap állami költségvetésben támogatást tevékenysége ellátásához, mely összeg 2019-ben több mint 100 M Ft volt. A fogyatékoságügyi szervezetek ernyőszervezeteként működő Fogyatékos Emberek Szervezeteinek Tanácsa (FESZT) vállalta fel a szervezetek együttműködésének hatékonyabbá tételét. Az érdekvédelmi szervezetek többsége többszintű szervezeti hierarchiában dolgozik, és céljuk a tagságuk érdekeinek legitim, érdemi képviselete más intézmények előtt, főként például a jogalkotás befolyásolása, jogérvényesítés, egyenlő esélyű és színvonalú hozzáférés a különböző szolgáltatásokhoz, a „semmit róluk nélkülük” elv érvényesítése, hálózat és kapcsolatépítés, konkrét szakterületi támogatások.

A nem állami szolgáltatók szakmai és érdekvédelmi szervezete a Munkaesély Szövetség. Azzal a céllal jött létre, hogy a tagszervezetei munkáját összehangolja, segítse a befogadó társadalmi környezet kialakulását, és ezen keresztül támogassa a megváltozott munkaképességű munkavállalók munkaerő-piaci integrációját. Közös fellépéssel erősítse a tagok érdekérvényesítő-képességét, befolyást gyakoroljon a szakpolitikai döntési folyamatokra.

Egyéb érintettek

A fogyatékoságügyhöz nem szorosan a munkaerőpiac révén, de kapcsolódnak egyéb tematikus szervezetek is. Azonban a kapcsolati háló ereje, az érintettek elérhetősége okán az ökoszisztéma részének tekintjük őket.

Vannak olyan *nemzetközi szervezetek* is, amelyek munkájába hazai személyek és szervezetek is bekapcsolód(hat)nak (ENSZ: Fogyatékosokkal Élő Személyek Bizottsága, Európai Fogyatékosügyi Fórum (EDF), Európai Bizottság: Foglalkoztatás, Szociális Ügyek és Társadalmi összetartozás tárcája, Európai Parlament: Foglalkoztatási és Szociális Bizottság, Fogyatékoságügyi Munkacsoport, Európa Tanács).

Sok tekintetben fontos szerephez juthatnak, így akár munkaerőpiaci kérdésekben is, az esélyegyenlőséget és az emberi jogokat védő *jogvédő szervezetek* (Alapvető Jogok Biztosának Hivatala (OBH): Állampolgári jogok országgyűlési biztosa, Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) , Magyar Helsinki Bizottság (MHB), Társaság a Szabadságjogokért (TASZ)).

2012 januárjától köztestületi jogállásuk elvesztésével, a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) tagozataként működnek tovább a fogyatékkal élők sportszervezetei. (Magyar Paralimpiai Bizottság (MPB) , Magyar Siketek Sportszövetsége (MSSSZ) Magyar Speciális Olimpiai Szövetség (MSOSZ), Magyar Szervátültetettek Országos Sport, Kulturális és Érdekvédelmi

Szövetsége (MSZSZ), Magyar Paraspport Szövetség, Magyar Látássérültek és Mozgáskorlátozottak Sportszövetsége (MLMS), Fogyatékosok Diák-, és Szabadidősport Szövetsége (FODISZ),) Fogyatékosok Nemzeti Sportszövetsége (FONESZ).

A munkáltatók CSR céljainak megvalósítása és egyéb benchmark törekvések alapján szintén létrehoztak az ökoszisztémához kapcsolódó szervezeteket. A Munkáltatók Esélyegyenlőségi Fóruma célja, hogy felhívja a munkáltatók figyelmét a hátrányos helyzetű célcsoportok foglalkoztatásának fontosságára és előnyeire. Tagjai munkaadók, akik a munkahelyi sokszínűség és esélyegyenlőség értékeit vallják, és összefognak a munkahelyi hátrányos megkülönböztetés ellen. A Hungarian Business Leaders Forum hazai és nemzetközi cégek vezetőit és döntéshozóit tömörítő nonprofit szervezet, melynek célja a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóság fejlődésének elősegítése Magyarországon. HR Műhely nevű munkacsoportja nem egyszer emeli be terveibe és tevékenységeibe a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának lehetőségeit segítő programokat. Gondozza az Európa 26 országában aktív Sokszínűség Karta kezdeményezést.

4.3. Inkubátorok és a fogyatékosággal élő vállalkozók

Kérdésünket, hogy gyakorlatuk során találkoztak-e fogyatékosággal élő vállalkozókkal a 14 legjelentősebb nagyvállalati/egyetemi inkubátornak/akcelerátor-programnak juttattuk el. Néhányan említettek olyan vállalkozást, amelynek szolgáltatása kapcsolódik a fogyatékosághoz, akadálymentesítéshez, integrációhoz (pl. Route4U, Magikme), ugyanakkor nem volt olyan program, ahol együtt dolgoztak volna fogyatékosággal élő emberekkel, sőt a jelentkezők között sem emlékeznek ilyenre. Természetesen nincs szó diszkriminációról, a jelentkezési folyamatok akadálymentesítettek, ugyanakkor a jelenség kapcsolódik ahhoz, hogy egyfelől nagyon kevés az ilyen vállalkozó, másfelől korábbi rossz tapasztalataik, vagy más okok miatt nehezen kérnek segítséget. Az alábbi táblázatban felsoroljuk a megkérdezett programokat, legfontosabb szolgáltatásaikat, célcsoportjukat (a táblázat szerkezetének alapötlete Zsigmond Száva PhD dolgozatából származik¹²).

¹² Zsigmond Száva 2019. A vállalkozásfejlesztési mentorálási folyamat Rubik-kockája, avagy: a sikeres folyamat sajátosságai és összetevői. PhD disszertáció, Miskolci Egyetem

Szervezet neve	nyújtott szolgáltatások	célcsoport	információ a fogyatékkal élő vállalkozókról
AHA! Brain Store (Antenna Hungária)	tőkebefektetéssel történő támogatás, tanácsadás és mentorálás, coaching, képzések és tréningek, jogi támogatás, infrastruktúra	műsorszórással, multimédiával, big data-val foglalkozó induló vagy növekedési fázisban lévő startupok	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékkal élő vállalkozókkal.
BME Demola	rendezvények, oktató programok, facilitálás, mentorálás	különböző területen tanulmányokat folytató hallgatók ötlettel, vagy anélkül	A programban egyszer volt egy külföldi vállalkozó, aki kerekesszékes volt, ők kerekesszékes akadálymentesítés alapján minősítettek éttermeket. Illetve egy érdeklődő magyar hallgató volt még az egyik programon, de abból végül nem lett projekt.
Design Terminál	3 hónapos mentorprogram, ezalatt közösségi iroda biztosítás, mentorálás, kapcsolatépítés	iparágukat megváltoztató innovációval rendelkező startupok	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékkal élő vállalkozókkal. A Route4U, fogyatékkal élő emberek számára készülő applikáció fejlesztőivel dolgoztak együtt, de ott nincs a vállalkozók között fogyatékkal élő ember.
Hello Labor (Posta Biztosító)	mentorprogram, termék és működés támogatás, IT és marketing erőforrás biztosítása, tőkebevonás segítése	insurtech és fintech, főként induló startupok	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékkal élő vállalkozókkal.
INPUT Program	oktatás, rendezvények, mentorálás, külföldi	globális piacra lépni szándékozó startupok	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt

	piacra lépés		fogyatékossgal élő vállalkozókkal.
Kitchen Budapest (KIBU, Magyar Telekom)	kutatás és fejlesztés (prototípus-készítés, tesztelés, service design, UX/UI design), oktatás (next generation ösztöndíj programok) és az iparági együttműködések, mentorálás	alapvetően technikai, mérnöki tudást és kreatív készségeket ötvöző helyi felsőoktatási intézmények hallgatói	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal.
METU Garage	tőkebefektetéssel történő támogatás, szakmai mentorálás és négyhónapos akcelerációs szolgáltatás	ötlettel rendelkezők széles köre	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal.
MKB FintechLab		hello@fintechlab.hu	Egy végtaghiányos vállalkozó volt a programban, de nem adnak róla bővebb információt.
MOL Open Innovation Hub	nagyvállalati projektekhez kapcsolódó közös munka, tőkebefektetéssel történő támogatás, PowerUp! verseny főtámogatója	az olajipar szerepének megváltozásával kapcsolatos, főként energetikai fejlesztésekhez kapcsolódó startupok, illetve más ökoszisztéma szereplők, akikkel együtt lehet működni	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal. A Route4U, fogyatékossgal élő emberek számára készülő applikáció fejlesztőivel dolgoztak együtt, de ott nincs a vállalkozók között fogyatékossgal élő ember.
MVM Smart Future Lab	magvető finanszírozás, nagyvállalati háttér (PR, marketing, ügyfélkapcsolatok),	kifejezetten energetikával (megújuló energia, okos eszközök, okos városok, földgáz	Nem vezetnek statisztikát a jelentkező ötletgazdák, és az inkubációban részt vevő vállalkozások vezetőinek fogyatékossgáról, így az

	inkubátor program, prototípus tesztelési terep	termelés, szállítás és tárolás, internet of things, e-mobility) kapcsolatos ötletek, projektek gazdái	adatkérést nem tudták teljesíteni.
NN Sparklab	mentorálás az ötletbefektetési/üzleti érettségi szintjének növelése érdekében	ügyfélélményt fejlesztő technológiai ötletek, újítások megvalósítói	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal.
OTP Lab	12 hetes, intenzív mentorprogram az OTP vezetőinek mentorálásával, együttműködési lehetőség az OTP-vel, illetve tőkebefektetéssel történő támogatás	pénzügyi technológiával foglalkozó startupok (validált termékkel), technológiai vállalkozások, illetve tapasztalatokat, ötleteket megosztó ügyfelek, munkatársak	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal.
Start it @K&H	6 hónapos (közös megegyezéssel meghosszabbítható) program, mentorálás, ingyenes közösségi iroda, meetupok és workshopok, üzleti és szakmai kapcsolatok építésére lehetőség	induló startupok, iparági megkötés nélkül	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal. A magikme, fogyatékossgal élő gyerekek integrálását célzó játszótéri eszközök fejlesztőivel dolgoztak együtt, de ott nincs a vállalkozók között fogyatékossgal élő ember.
Team Academy Budapest	vállalkozói hajlandóság-, és kompetenciafejlesztés, fejlesztő tréningek, one-to- one coaching, mentorálás	BGE PSZK GM szakos hallgatói	Az eddigi gyakorlatuk során nem dolgoztak együtt fogyatékossgal élő vállalkozókkal.

4. táblázat: Inkubátorok és jellemzőik, valamint válaszaik

4.4. Nemzetközi jó gyakorlatok

Nemzetközi viszonylatban az OECD és az Európai Bizottság *The Missing Entrepreneurs 2017 – Policies for Inclusive Entrepreneurship* c. közös kiadványa nyújtja a legátfogóbb képet a vállalkozások globális helyzetével, ezen belül bizonyos hátrányos helyzetű csoportokkal kapcsolatban. Miközben elemzésében olyan nehézségeket sorol fel, mint a gazdasági válság, az alacsony termelékenységi mutatók vagy a bérek közti egyenlőtlenségek, vállalkozásfejlesztésbe bevonni kívánt célcsoportként mindössze a nőket, a fiatalokat, az idősebbeket, a munkanélkülieket és a migráns munkavállalókat sorolja fel. A fogyatékossgal élő emberek, mint lehetséges munkavállalói célcsoportok csak az egyes országok gyakorlatában nevesítődnek, mint Svédország, Hollandia vagy Szlovénia. Egy lehetséges magyarázat a fogyatékossgal élő vállalkozók, mint célcsoport kihagyására a kiadvány azon felvetése, hogy a döntéshozók csak óvatosan szabad, hogy a témát kezeljék, mivel nem mindenki alkalmas arra, hogy önfoglalkoztatóvá váljon, és a kudarc anyagi és lélektani terhei jelentősek lehetnek (*Előszó*).

A magyarországi helyzettel kapcsolatban az *Inclusive Entrepreneurship Policies, Country Assessment Notes, Hungary 2017* c. kiadványban az OECD és az Európai Bizottság egyrészt megállapítja, hogy a vállalkozási trendek (elsősorban a férfiak és az idősebbek esetén) lefelé mutatnak, továbbá hogy a növekedés akadályai leginkább az alábbiak hiányára vezethető vissza: adatok és ismeretek az egyes csoportok által észlelt gátokról, valamint információ a korábbi és meglévő intézkedések hatásáról és hatékonyságáról. Ezen túlmenően hiányolják a fiatalokon, nőknél és munkanélkülieken túl további társadalmi csoportok bevonását a vállalkozásfejlesztési programokba, mint például roma vagy fogyatékossgal élő emberek, azonban ez utóbbiakról később már nem történik említés a szövegben. Ezzel egybevág egy a Visegrádi országokban végzett 2016-os felmérés, mely az országok inkluzív vállalkozásainak feltérképezésénél a fiatalokat, időseket és a nőket veszi figyelembe és hasonlítja össze az egyes csoportokat a nem, a kor, a végzettség, a kudarcból való félelem stb. szempontok alapján (Pilková et al. 2016). A felmérés azt találta, hogy a vizsgált célcsoportok mindegyike esetén fontosnak bizonyult a humán tőke, a saját képességekre vetett hit, a kompetenciák és tapasztalatok, valamint az észlelt üzleti lehetőségek.

Bár az inkluzív vállalkozás kategóriából hiányoznak a fogyatékossgal élő vállalkozók, a *Policy Brief on Entrepreneurship for People with Disabilities* c. 2014-es OECD-Európai Bizottsági kiadvány részletesen bemutatja a témát, kitér az előnyökre, kihívásokra, a technológiai aspektusokra, valamint a szükséges szakmapolitikai teendőkre. Meglátásuk szerint lényeges szempont a vállalkozási kedv felkeltése és a lehetőség tudatosítása a fogyatékossgal élő személyek esetében, a meglévő tréning és start-up programokat adaptálni kell a célcsoport esetlegesen eltérő szükségleteire, az ellenérdekeltségeket fel kell számolni (meglévő társadalombiztosítás ellátások elvesztése), általános akadálymentesítésre és az asszisztív technológiák alkalmazására van szükség, illetve számolni kell azzal, hogy az intézkedések költségesek és a célcsoport mérete nem mindig indokolja majd a speciális szolgáltatásokat.

A kiadvány bemutatja néhány inspiráló vállalkozó történetét, valamint egy-két jó gyakorlatot a részes államokból. Az egyesült királyságbeli *Ready to Start* program (Leonard Cheshire Disability Charity) 2006 és 2009 között nyújtott üzleti start-upoknak készségfejlesztő tréninget és személyre szabott üzleti tanácsadást, melyhez direkt anyagi támogatást is rendeltek. Az 1382 lehetséges vállalkozóból 735 fő hozott létre végül üzleti vállalkozást, 75%-ban voltak az érintettek elégedettek a programmal és 93% kívánta azt folytatni. A kalkulációk szerint a projekt a kifizetendő juttatások megspórolása révén kb. 4,4 millió Euró jövedelmet hozott az államkincstárnak. A projekt sikerét a személyre szabottság jelentette, valamint a számos szereplő összehangolt munkája, a jelentős anyagi és humán forrást köz- és magánpénzekből fedezték.

A lett Vakok Szövetsége foglalkozási és számítógépes képzést nyújt a látássérültek számára együttműködve számos intézménnyel és kormányzati és nem-kormányzati szervvel. 2014-ig a 61 kosárfonás-képzést elvégző személy 75%-a önfoglalkoztató, míg a 61 masszázsképzésben részesülő személy többsége is ebből él. További információ: <http://www.lnrc.lv/index-en.htm>

Az „Egy másik érzékszervet keresek” c. szlovák projektben évente húsz, 18 és 55 év közötti siket embert képeznek vállalkozónak elsősorban alapítványi forrásból 2008 óta. A program részét képezi egy vállalkozási tréning, bekapcsolódási lehetőség egy online vállalkozói fórumba, valamint jelnyelvi tolmácsolás és képzés is. A kurzus során üzleti, marketing és jogi

ismereteket szereznek, üzleti tervet készítenek, melyre anyagi támogatást, mentorálást és tanácsadást is kapnak. Olyan siket üzleti kezdeményezések indultak innen útnak, mint egy Siket Kebab étterem franchise vállalkozás vagy egy ejtőernyő-javító cég, további embereknek is munkát adva. További információ: <http://www.nepocujucipodnikatelia.sk/grantovy-program/o-programe>

A svéd „Vállalkozáskezdési támogatás” program 25 évesnél idősebb munkanélküli, vagy elbocsátás előtt álló felnőttek számára nyújt vállalkozási támogatást. A programba bekapcsolódhatnak munkaerőpiaci hátrányt elszenvedő, fogyatékossgal élő, vagy egyéb munkaerőpiaci programokban részt vevő 18 évet betöltött személyek is. A hat hónapos integrált támogatási csomag része, hogy aktívak maradjanak a munkaerőpiacon. 2015-ben kb. 5300 fő vett részt a programban, 77%-uk 180 napon belül vagy alkalmazottként, vagy önfoglalkoztatóként újra dolgozott. Bár a program sikeresnek bizonyult, a vizsgálatok szerint a vállalkozók sok esetben csak alacsony jövedelmet tudtak produkálni, ami azt jelenti, hogy a vállalati növekedéssel kapcsolatban hatékonyabb segítségnyújtásra van szükség. További információ (svédül): www.arbetsformedlingen.se/For-arbetssokande/Yrke-ochframtid/Starta-egget-foretag.html

Egy további jó gyakorlat, melyet maguk az érintettek hoztak létre a „Semmit rólunk, nélkülünk” mottó jegyében. Egy fogyatékossgal élő spanyol vállalkozó alapította a *Global Network for Entrpereneurs with Disabilities* hálózatot, ami támogató közösségként és információforrásként is működik. Céljuk az aktív érdekképviselő is. Jelenleg a Facebook-on elérhetők.

Az Egyesült Államokban régóta hagyománya van az öngondoskodással együtt a vállalkozói mentalitásnak, számos jó gyakorlattal (kezdeményezés, program, szervezet, képzés, jogszabály stb.) is bírnak a témában, melyek tapasztalatai számunkra is fontosak lehetnek. A *Randolph-Sheppard törvény* például 1936 óta garantál elsőbbséget vak beszállítók számára, hogy olyan kormányzati vendéglátó ipari egységeket üzemeltessenek, mint snack-barok, ajándékboltok, kávézók, autópálya pihenők stb. A hozzávetőlegesen 2500 vak, köztük siketvak, embert foglalkoztató hálózat bruttó éves árbevétele több mint 800 millió dollár. (Hierholzer – Bybee 2017)

Az amerikai szakirodalom alapján az eddigi egyik legkiterjedtebb program az *Iowa Entrepreneurs with Disabilities Program* volt, melyet a szövetségi állami foglalkozási rehabilitációs szolgálata (Iowa Department of Vocational Rehabilitation Service) szervezett 1995-1999 között több állami szervezettel együttműködve. A vállalkozásösztönző programról készült felmérés szerint a sikeres kezdő vállalkozó nagy valószínűséggel lesz fehér férfi, akinek középiskolát meghaladó végzettsége van és kevésbé súlyos a fogyatékosága (Yamamoto et al. 2012). A program vizsgálata arra is felhívta a figyelmet, hogy a vállalkozás életképességét csak hosszabb távon lehet értékelni, hiszen ez leginkább egy folyamatként felfogható. Egy további fontos szempont a foglalkozási rehabilitációs tanácsadók munkájának szerepe, amerikai összevetésben az olyan, inkább mezőgazdasági termelésre fókuszáló, vidéki tájakon magasabb az önfoglalkoztatási ráta, mint Mississippi, Wyoming, Maine vagy Alaszka.

A *Start Up NY* projekt (2007-2011) célja az volt, hogy 35 fogyatékosággal élő ember önfoglalkoztatását segítse elő. A projekt egyik tanulsága, hogy a teljes idejű önfoglalkoztatás nem mindenki számára reális, és a részmunkaidős önfoglalkoztatást és a kevert formájú jövedelem-szerzést is támogatni kell, tiszteletben tartva az egyéni választást (Shaheen 2016). A sikeres további projektek számára fontos szempontok: jól artikulált misszió és vízió, a szponzorok érdekeltek legyenek a sikerben, a főbb érdekeltek együttműködjenek, de legyen egy fő közvetítő is, az erőforrásokat, korlátokat és támogató tényezőket jól tervezzék, a misszió eladható legyen, az eredményeket kiértékeljék, az erőfeszítés ne lankadjon, valamint, hogy az eredményeket terjesszék és megismételjék széles körben.

Egyik interjúalanyunk vett részt a *Professional Fellows Program* kétirányú, globális csere programján az Egyesült Államokban. A program célja, hogy elősegítsék a résztvevők közti kölcsönös megértést, fejlesszék a vezetői és szakmai készségeket, valamint a középszintű feltörekvő vezetők közötti tartós, fenntartható partnerséget hozzanak létre. A program nemzetközi résztvevői intenzív 5-6 hetet töltenek ösztöndíjjal non-profit szervezeteknél, magánszektorba tartozó vállalkozásoknál és kormányhivatalokban szerte az Egyesült Államokban egy egyénre szabott szakmai fejlesztési tapasztalatszerzési program keretében. A program eredménye egy széles hálózat az amerikai és más, a programban résztvevő kollégák közt, ami olyan közös programokat segíthet, mint pl. társadalmi és üzleti vállalkozások, projektek. További információ: <https://exchanges.state.gov/non-us/program/professional-fellows-program>

5. Feltáró kutatás

5.1. Módszertan

Kutatási kérdések

Kiinduló célunk az volt, hogy azonosítsuk a fogyatékossgal élő emberek vállalkozóvá válásának motivációit, valamint az ezt támogató és gátló tényezőket. A kutatás korai szakaszában szembesültünk azzal, hogy nagyon nehéz megtalálni ezt a kisebbséget és nem áll rendelkezésre megbízható statisztikai adat róluk. Így alap kérdés lett az is, hogy egyáltalán hol, hányan vannak ezek a vállalkozók, és hogyan, milyen módszerekkel tudnánk hatékonyan megtalálni őket.

Feltáró kutatásunkban a következő konkrét kérdésekre kerestük a választ:

- Mi motiválja ma Magyarországon a fogyatékossgal élő embereket a vállalkozóvá válásban és a vállalkozói létben? Van-e sajátos, kifejezetten rájuk jellemző mintázat?
- Milyen gátló tényezőkkel, akadályokkal, kihívásokkal szembesülnek ma Magyarországon a fogyatékossgal élő emberek a vállalkozóvá válás és a vállalkozóként való működésben?
- Melyek az általuk azonosított legfontosabb támogató tényezők?

Módszertani választás

Két okból választottunk kvalitatív módszertant. Először is az interjú megfelelő eszköz lehet olyan komplex és sokrétű jelenségek vizsgálatára, mint a fogyatékossgal élő vállalkozók és környezetük (Cooper and Emory 1995). Másodsor, mivel alapvetően kevés a rendelkezésünkre álló kutatási eredmény, Magyarországon pedig nem tudunk kifejezetten a fogyatékossgal élő emberek vállalkozóvá válásához kapcsolódó vizsgálatról, ezért a feltárás fontos célunk lesz – erre különösen alkalmas az interjú (Bagheri et al. 2015). Ahogy Marshall és Rossman (1999) is rávilágít, kvalitatív interjúk során a kutatónak lehetősége van megfigyelni az interjúalany reakcióit és környezetét, ami az adatgyűjtés során többletinformációk becsatornázását jelentheti. Több tanulmányban alkalmaztak kvalitatív módszereket az általunk áttekintett szakirodalomban, például Heath és Reed 2013, Atkins 2013, Reddington

és Fitzsimons 2013, Bagheri et al. 2015, Dhar és Farzana 2017, Bagheri és Abbarki 2017, Ashley és Graf 2017.

Az interjúalanyok megkeresése, mintaválasztás

Hólabda mintavételi eljárást alkalmaztunk (Knight 2015, Salamzadeh és Kesim 2017). Először egy rövid kutatási ismertetőt készítettünk, amelyben bemutattuk a kutatást és jeleztük, hogy fogyatékosággal élő vállalkozókat keresünk interjú céljából (a felhívás megtalálható a mellékletben). Ezt az ismertetőt elküldtük olyan egyéneknek és szervezeteknek, akikről feltételeztük, hogy esetleg kapcsolatban állnak vagy ismerhetnek ilyen vállalkozókat: rehabilitációs ügynökségeknek és szakembereknek, különböző fogyatékos érdekképviseleti szervezeteknek, munkaerőpiaci szolgáltatóknak, vállalkozásfejlesztéssel foglalkozó szakembereknek és szervezeteknek, egyetemi kollégáknak, minisztériumi ismerősöknek, kapcsolódó EFOP és GINOP programok vezetőinek, vállalkozóknak, és kértük, hogy javasoljanak interjúalanyt (elérhetőséggel) illetve tegyék fel a felhívásunkat különböző levelezőlistákra.

A jelentkezőkkel e-mailben vagy telefonon vettük fel a kapcsolatot (ahogy ők kérték), részletesen ismertettük a kutatási folyamatot általánosságban, és bemutattuk az interjú menetét, illetve az adatok felhasználásának módját. Az interjú végén további interjúalanyokra kértünk javaslatot.

A jelentkezőket tudatosan, a kutatás feltáró jellege miatt nem szűrtük a fogyatékoság típusa vagy súlyossága, vagy a vállalkozás jellemzői mentén – a kritérium az volt, hogy a nyilatkozó fogyatékosággal élő személy legyen, legalább 3 éves legyen a vállalkozása és legyen(ek) alkalmazottjai. Interjúalanyaink vállalkozásai között volt számítástechnika, építőipar, ruhaipar, autókereskedelem, rendezvényszervezés és számviteli szolgáltatások. Végül mozgás- és látássérült interjúalanyokat találtunk. Ez egybeesik Ashley és Graf (2017) elemzésével, akik amerikai statisztikai adatok alapján úgy vélik, hogy a látássérültek között a legnagyobb az önfoglalkoztatók aránya. Heath és Reed (2013) és Bagheri et al. (2015) pedig úgy vélik, hogy a fogyatékosági típusok közül a mozgássérültek (relatív) kevesebb kihívással szembesülnek a vállalkozóvá válás folyamatában, mint a többi fogyatékosági terület, ezért magasabb körökben a vállalkozók aránya.

Az 1. táblázatban bemutatjuk az interjúalanyok jellemzőit.

Kód	Nem	Fogyatékoság típusa	Iparág	Kor	Fogyatékoság kialakulása
BB	férfi	látássérült	Számítástechnika, programozás	42	Vele született, de fokozatosan romlik
TT	férfi	mozgássérült	Orvosi kellék gyártás	41	Baleset következtében sérült
ZZ	férfi	látássérült, vak	Építőipar, projektmenedzsment	56	Vele született, de fokozatosan romlik, az utóbbi 15 évben vak
GG	férfi	mozgássérült	Számítástechnika, szabadidő, sport, rendezvény	42	Baleset következtében sérült
DD	férfi	mozgássérült	kereskedelem	33	Baleset következtében sérült
AA	férfi	mozgássérült	Autókereskedelem, mezőgazdaság	40	Baleset következtében sérült
RR	férfi	Vak	Számítástechnika, programozás	26	Vele született
SS	nő	látássérült, vak	kereskedelem	36	Vele született
OO	férfi	mozgássérült	Építőipar, építészet, reklám	70	Baleset következtében sérült
JJ	férfi	mozgássérült	Számvitel, ruhaipar	60	Baleset következtében sérült

6. táblázat: Háttér információk az interjúalanyokról

Az adatfelvétel félig strukturált interjúk (Kvale 2007) keretében történt, amelyre a szakirodalom alapján 26 nyílt kérdésből álló kérdéslistát fejlesztettünk. Célunk az volt, hogy feltárjuk az interjúalanyok észleléseit, céljait, attitűdjeit és motivációit a vállalkozói léttel kapcsolatban. A 60-150 perces interjúk helyszíne az interjúalanyok kívánságainak megfelelően

volt az ő irodájuk, az egyetem vagy más helyszín (pl. kávézó). Az interjúkat diktafonra vagy telefonra rögzítettük, és szó szerinti átirat készült.

Kódolás és adatelemzés

A kutatócsoport négy tagja vett részt a kódolásban, akik közül mindegyikünk vett részt már fogyatékosággal élő emberekhez kapcsolódó kutatásban vagy folyamatosan velük dolgozik. Az adatelemzés első fázisában – kutatásunk feltáró jellegéhez illeszkedően – kollaboratív, holisztikus kódolási eljárást alkalmaztunk (Saldaña 2013). A holisztikus kódolás valójában a részletes kódolási folyamatot megelőző, olyan előkészítő eljárás, amely lehetővé teszi az adatokból a kutatás szempontjából lényeges és alapvető témák azonosítását (Saldaña 2013, Knight 2015). Három alapvető témakört kerestünk: (1) motivációkat és célokat, illetve (2) támogató és (3) gátló tényezőket. Minden interjút két kutató kódolt, hogy a kutatás érvényességét fenntartsuk. Ezt a fázist közös kódoló megbeszélés követte (Baptista Nunes et al. 2006, Saldaña 2013), ahol az első kódolás folyamán kialakult észleléseink és a szakirodalom alapján kialakítottuk a részletes kódokat.

A második körben ezekre a kódokra épülve finomítottuk a kódolást, és minden kódról összefoglalót (Kvale 2007) készítettünk, amely tartalmazta a fontos megállapításokat, mintázatokat és a kapcsolódó szó szerinti idézeteket. A kutatócsoport tagjainak részvételével zajló csoportos megbeszéléseken tovább finomítottuk ezeket az elemzéseket.

Kutatásetikai alapelveink, a kutatás korlátai

Nagyon fontos volt számunkra, hogy az egész kutatási folyamatban minden szempontból etikusan járjunk el, azaz, hogy megőrizzük a kutatási alanyok anonimitását, bizalmasan kezeljük a tudomásunkra jutott információkat, a kutatási alanyok számára teljesen egyértelmű legyen a kutatási folyamat, illetve, hogy az alanyaink emberi méltósága semmilyen értelemben sem sérüljön (Neuman 2008, Dhar és Farzana 2015). Ezen alapelvek betartására folyamatosan törekedtünk.

Minden résztvevővel e-mailben vagy telefonban tisztáztuk, hogy valóban részt akar venni a kutatásban, és részletesen elmondtuk a kutatás menetét és részleteit. Az interjúk során az interjúalanyok teljes körű tájékoztatására törekedtünk (Kvale 2007): a résztvevőkkel megismertettük a kutatás célját, elmondtuk nekik, hogy az adatokat milyen célokra fogjuk felhasználni, és elmagyaráztuk számukra a részvételük jelentette kockázatokat is. A részvétel

jelentette kockázatok kapcsán az adatok bizalmas kezelése igen fontos tényező. Ezért a jelen tanulmányban megjelenő, interjúkból származó idézeteket anonimizáltuk. Ezenkívül a szövegből minden olyan részletet és adatot eltávolítottunk, amely az adott vállalkozót egyértelműen azonosíthatná. A kutatócsoport tagjainak részvételével zajló csoportos megbeszélést és a dupla kódolás folyamatát azért alkalmaztuk, hogy ily módon is növeljük a kutatás interszubjektív és kommunikatív érvényességét, azaz, hogy ellenőrizni tudjuk a tudás érvényességét egy párbeszéd vagy egy diskurzus viszonylatában.

A tanulmány meglehetősen széles fókusza, a kutatás feltáró jellege és a jelen esetben alkalmazott kvalitatív megközelítés miatt a tanulmány kis mintával, 10 interjúval dolgozott. Ebből kifolyólag statisztikai értelemben véve a kutatás eredményeinek általánosíthatóságáról nem beszélhetünk. Ezért vizsgálódásaink terén inkább az volt a célunk, hogy elvi síkon járuljunk hozzá a magyar fogyatékossgal élő vállalkozók észleléseinek, és az őket körülvevő támogató és gátló környezet megismeréséhez.

5.2. Kutatási eredmények: motivációk

Válaszadóink is hangsúlyozták, hogy a vállalkozóvá válás nem mindig autonóm döntés, van, hogy kényszeren alapul: pl. nem kaptak alkalmazottként állást, vagy nagyon alacsony volt a fizetésük. A megkérdezettek fele hangsúlyozta, hogy jelenleg is több helyen kell dolgozniuk ahhoz, hogy el tudják tartani magukat. Megállapítható tehát, hogy a szükséglet-vezérelt vállalkozás erősen jelen van a mintánkban.

A motivációkkal kapcsolatban többen hangsúlyozták a személyiség és az önismeret fontosságát. Ez a vállalkozói kompetenciákra is utal, de kapcsolódik a fogyatékoság elfogadásához is. Tudni kell, hogy a fogyatékoság nem határozza meg az embert sem személyként, sem vállalkozóként. *“az embernek el kell fogadnia a saját állapotát, mert ez kell, semmi más nem kell. Nem az kell, hogy mások elfogadjanak engem, hanem az kell, hogy én elfogadjam először is saját magamat, és ha én elfogadtam saját magamat, akkor mások is el fognak fogadni engem úgy, ahogy vagyok.”* (JJ) Az is többször megjelenő vélemény volt, hogy a sikeres vállalkozás elsősorban személyes tulajdonságokon múlik. *“Szerintem csak személyes tulajdonságok... Tehát, hogy valakinek sikere legyen, ahhoz kitartás kell, akarat, fejjel a falnak, és áttörni minden ajtót. Szerintem csak az emberen múlik. Az ember csak akkor tud vállalkozó lenni, ha olyan beállítottságú”* (TT) Néhányan említették a szülői mintázatokat és a tapasztalatok fontosságát is.

Személyes pull tényezők

A motivációk egy része a személyes és szakmai célok elérésére vonatkozott. Öten említették, hogy elsődleges céljuk a megélhetés volt. Ugyanakkor pénzt keresni alkalmazottként is lehet, de fontos motiváló erő az autonómia, a függetlenség és a rugalmasság is. *“Nem az állapotom, hanem a gondolkodásom miatt nem tudnám elképzelni, hogy bemegyek valahova nyolc órában és ott ellenőrzik, hogy én most ott a gépen facebookozok-e éppen, vagy excel táblát töltök, egyszerűen nem tudnám elképzelni már.”* (GG)

Szintén öten említették, hogy hosszú távon gondolkodtak, céget, terméket, vagy szolgáltatást akartak fejleszteni. *“Rájöttem, hogy nekem nem ez az életcélom, nem ezen az anyagi szinten szeretnék maradni, úgyhogy akkor sok minden miatt kiléptem és elindítottam a vállalkozásomat. Hát természetesen a nagy álmok azok még váratnak magukra, bár*

egyébként egyáltalán nem állok rosszul.” (RR) Ebben a hosszú távú gondolkodási keretben az is lehetséges, hogy a vállalkozó nem akarja tovább növelni a vállalkozását, inkább a magánéletre, családjára, koncentrálni, több szabadidőt “engedélyezve” magának. Ez többdimenziós gondolkodást jelez az értékekről, ahol nem csak a pénzben mérhető siker számít. “Hála a jó Istennek én azt mondom, hogy nekem az életem egyébként kerek. Attól függetlenül, hogy én ebben vagyok. De, megéri-e tovább fejleszteni azért, hogy mondjuk ötször ennyi ideggel keressek ötvenezer forinttal többet egy hónapban. És nem biztos, hogy megéri, sőt, én azt mondom most, hogy nem éri meg. Inkább töltöm azt az időt akkor a családommal, gyerekemmel, kuttyámmal, vagy a hobbimmal, vagy a bármi mással.” (AA)

A hivatás és a társadalmi célok elérése iránti szenvedély szintén megjelent motivációként. A megkérdezett vállalkozók többsége hangsúlyozta, hogy meg szeretne volna mutatni tudását, tehetségét, és büszkeséget érez elért eredményei miatt. Pszichológiai értelemben erős motivációt jelentenek az olyan elismerések, mint például a Magyar Termék Nagydíj. Természetesen nem ezekért vállalkoznak, de a pozitív visszajelzés mindenki számára láthatóvá teszi az elért eredményeket, és elősegíti, hogy a fogyasztóssággal élő vállalkozó az üzleti élet elismert, teljesjogú tagjának érezze magát. *“Jó tudni, hogy amit csinálsz, az nyomot hagy ott, ahova elérsz. A magas minőség, a büszkeség, az időtállóság motivál.” (OO)* Ez az általánosan érezhető büszkeség azt is jelzi, hogy a hátrányos helyzet ellenére a megkérdezettek tisztában vannak saját értékeikkel. *“És én alapvetően büszke vagyok arra, az összes hátránnyal együtt, tulajdonképpen mínusz egyről indulva már azért erősen pluszban vagyok.” (RR)*

Külső pull tényezők

Szinte minden megkérdezettünk említette a kedvező üzleti környezet fontosságát. A támogatás és motiváció érkezik szűkebb, akár családi körből, de akár hivatalos inkubátoroktól és mentorprogramoktól is (pl. Erste Bank, NESsT,). Akár a vállalkozás indításának ötlete is származhat valaki mástól, egy családtagtól, vagy példaképtől, aki hisz a jövőbeli vállalkozó képességeiben. *“A vállalkozás, mint forma, az tulajdonképpen tőle jött. Nála láttam dolgokat és lett valamiféle elképzelésem.” (RR)*

Többen érzik úgy, hogy erősebb, szervezettebb vállalkozói ökoszisztémára, támogatási rendszerre lenne szükség. Bár vannak már ilyen szolgáltatások, ezek semmilyen formában

nincsenek a fogyatékossgal élő emberek speciális igényeire szabva, sem a rehabilitációs szolgáltatások, sem az általános vállalkozásfejlesztés oldaláról közelítve. Ők is több ponton kapcsolódnak a piaci szereplőkhöz, hiszen szükségük van finanszírozásra, fogyasztókra és üzleti, valamint állami partnerekre, de nem érzik, hogy létezne a vállalkozási tevékenységüket kormányzó, katalizáló, valós, formális rendszere a támogatásoknak.

Személyes push tényezők

Néhány válaszadónk negatív képet festett a fogyatékossgal élő emberekről: azt nehezményezték, hogy nem igazán motiváltak hátrányos helyzetük megváltoztatására. Ennek oka lehet, hogy korábbi kedvezőtlen családi vagy társadalmi tapasztalataik és kudarcuk pszichológiai gátakat képeztek, és nem hisznek abban, hogy tudnának változni, vagy változtatni a körülményeken. A 10 megkérdezett közül három számolt be arról, hogy maga is átment depresszív fázison, amiből maga a vállalkozási tevékenység megkezdése rántotta ki őt. Nagyfokú rugalmasság szükséges már a mindennapi problémák megoldásához is, amiben a vállalkozás maga is tud segíteni. *“Én nem vagyok fizikailag önellátó, az nem is lehetek sajnos, de hogyha az ember eljut arra a szintre, hogy anyagilag önellátó tud lenni, akkor, ha nagyon pragmatizáljuk a dolgot, akkor meg tudja fizetni az önállóságát is.” (GG)*

Külső push tényezők

Ezen a területen mi is azonosítottuk a társadalmi elfogadásért, egzisztenciális függetlenségért és az előítéletek ellen folytatott küzdelmet, és a hátrányos helyzetből való kilábalást, mint motivációt. Három interjúalanyunk állította, hogy a szakmai kiválóság lényegtelené teheti a fogyatékossgat, sőt még olyan is előfordulhat, hogy bizonyos helyzetekben, például üzleti tárgyalások során a fogyatékossgal előnyt jelent. A válaszadók többsége hangsúlyozta, hogy missziójának tekinti, hogy saját sikerét felhasználja a többi fogyatékossgal élő ember érdekében. A társadalom szolgálata elősegíti az elfogadást, az integrációt, valamint a hasznosság érzését. *“Minden akadály leküzdése erősebbé tesz minket. Küldetésünk, hogy az informatikán keresztül segítsük a látássérült emberek szabad információhoz jutását, könnyebb beilleszkedésüket az "ép" társadalomba, valamint szolgáltatásainkkal, tevékenységeinkkel javítsuk életminőségüket.” (BB)*

Néhányan példaképként szeretnék bátorítani és motiválni sorstársaikat: *“Szeretném bemutatni a sorstársaimnak azt, hogy nem csak az az út van, amit nagyon sokan követnek, hanem van egy másik, ami nehezebb, de lehet, hogy sokkal jobb is mondjuk hosszútávon.”* (RR) Ugyanakkor a nagy fehér vállalkozó (férfi), mint ideáltípus elérése túlságosan távol áll az alacsony önbecsülésű, fizikai és kommunikációs hátrányoktól és pénzügyi nehézségektől szenvedő fogyatékossgal élő emberektől, így meggyőzésük, motiválásuk túlságosan nehéz feladat. Emiatt néhányan úgy érzik, nem tudnak ebben a kérdésben több felelősséget vállalni.

A 6. táblázatban bemutatjuk, melyek azok a motivációs tényezők, amelyeket a szakirodalomban is felleltünk, és melyek azok, amelyeket újként azonosítottunk kutatásunk során.

Lehetséges motivációs tényezők	az elméletben	a kutatásunkban azonosított minták
Személyes pull tényezők	jövedelemszerzés és pénzügyi biztonság; rugalmasság; önmeghatározás, önmegvalósítás; magasabb szintű elégedettség a munkával; hatásgyakorlás	jövedelemszerzés, <i>ugyanakkor a munka-magánélet egyensúly biztosítása (szabadidő és pihenés finanszírozása);</i> rugalmasság, autonómia, függetlenség; önmeghatározás; hatásgyakorlás; <i>a hátrányos helyzetből elért siker miatti büszkeség</i>
Személyes push tényezők	a mindennapi élet kihívásainak megoldása; személyes hátrányokkal és korábbi rossz tapasztalatokkal való megküzdés; elégedetlenség az előző munkával	a mindennapi élet kihívásainak megoldása; személyes hátrányokkal és korábbi rossz tapasztalatokkal való megküzdés
Külső pull tényezők	kapcsolati háló; példaképek;	támogató család;

	támogató család; vállalkozói ökoszisztéma; gazdasági szolgáltatások és környezet	ökoszisztéma – <i>nem elégséges, nem veszi figyelembe speciális igényeiket</i>
Külső push tényezők	társadalmi elfogadottságért és egzisztenciális függetlenségért folytatott küzdelem; kilábalás a szegénységből és hátrányos helyzetből; harc az előítéletek ellen	társadalmi elfogadottságért és egzisztenciális függetlenségért folytatott küzdelem; <i>példaképpé válás és a társadalmi változás elősegítése;</i> <i>szolgáltatások nyújtása a fogyatékossgal élő embereknek</i>

7. táblázat: A fogyatékossgal élő vállalkozók motivációi a szakirodalomban és kutatásunk alapján

5.3. Kutatási eredmények: akadályok és támogató tényezők

Személyes, családi vagy barátokkal kapcsolatos akadályok

A fogyatékossgal maga is akadályt jelenthet vállalkozás alapítása és működtetése esetén. Néha tényleges fizikai akadályként is megjelenhet, mint hozzáférhetőségi probléma. A fő gond ilyenkor a bizonytalanság: vannak akadálymentesen elérhető helyszínek, és vannak, amik hozzáférése nem megoldott: *'Nem tudok elmenni egyedül egy üzleti reggelire, mert azért persze lehet mondani azt, hogy vakon mindent meg lehet csinálni, de ha az ember reálisan nézi a dolgokat az szerintem tök gáz, hogy vakon egyedül elmész egy üzleti reggelire.'* (RR)

A legtöbb esetben az interjúalanyok pszichológiai akadályokat említettek, melyek a (leendő) vállalkozó saját önértékelésével kapcsolatosak. A helyes önértékelés nehézséget jelenthet bárki számára, azonban ez nehezebbnek tűnik a fogyatékossgal élő embereknek: *'És ez mindennek a kulcsa. Hogy ő fogadja el saját magát. Akkor el fogja fogadni a többi ember is. De itt már megakad. És ezért nem megy vállalkozni, ezért nem megy barátkozni, ezért nem megy bulizni, ahol ismerkedhet, tehát ez a, az a, itt van a probléma.'* (TT)

Válaszadóink szerint az önbizalmat tanulniuk kellett. Azoknak, akik gyermekkoruk óta fogyatékossgal élnek, ezt a tanulási folyamatot támogathatják vagy megnehezíthetik a körülöttük élők, a család, a tanárok és az osztálytársak vagy a társadalom egésze. *'Abban*

érezem ennek a hátulütőjét, hogy nekem meg kell tanulni úgymond megszerezni azt az önbizalmat, ami, ami kisgyerekkorom óta nincs meg... és ez talán onnan indul, hogy (a gimnáziumi osztályfőnök) négy év alatt az én önbizalmamat, azt a kis maradék csíráját is tönkre vágta.’ (SS)

Ezen túlmenően néhány személyes hiányosság is komoly akadályt jelentett: a válaszadók többsége szerint vállalkozói ismeretei hiányosak és nem elegendők voltak: *‘Aztán meg kellett tanulnom a tárgyalástechnikát a cégvezetőkkel és a szakemberekkel is. Ez egy folyamat volt, ezt iskolában nem tanultam, az élet és a tapasztalat hozta. Autodidakta módon tanultam.’ (ZZ)*

Többen vádolták az oktatási rendszert, a szegregált iskolákat, vagy az üzleti és szakmai (pl. IT) képzési programok nem megfelelő tananyagait. Szerintük ez a probléma nem a fogyatékoságból fakad, a teljes magyar oktatásra és tanulási környezetre jellemző: *‘Szakmailag annyira el van maradva az egyetem a jelenlegi kor követelményétől, hogy azt csak saját tanulással lehet behozni’ (RR)*

Néhányan üzleti nehézségeket is említettek, mint a kockázat-kezelést, a cash-flow problémákat (pl. ügyfelek eltűnnek a nyáron, így bármilyen marketing csak mérsékelt hatásfokú lehet), ugyanakkor azt állították, hogy fel tudtak nőni a feladathoz: *‘...még nem vagyunk azon az úton, mint egy nagyvállalat, hogy kiszámítható minden. Nincs annyi darabszám fogyás, satöbbi, satöbbi, de hát próbálkozunk, hátha.’ (TT)*

A válaszok alapján úgy tűnik a vállalkozók túl voltak a ‘saját maguk leértékelése’ fázison, mindnyájan büszkéek voltak az eredményeikre: *‘... az ép ember, ezt úgy utálom mert én ugyanolyan ép vagyok.’(TT)* Néhány résztvevő azt hangsúlyozta, hogy a túlvédő család is akadály lehet az önrendelkezésnek és az üzleti vállalkozás elindításának. A családtagok próbálnak segíteni, azonban néha a túlzott gondoskodás lerombolja az önrendelkezést és az önbizalmat: *‘Nagyon sok sérült embernél az van, hogy vagy a férj, vagy a feleség, vagy a gyerek, vagy a szülő korlátozza, amíg téged korlátoznak, addig nem tudsz szárnyalni. Akkor tudsz szárnyalni, hogyha szabad vagy.’ (SS)*

Üzleti, gazdasági akadályok

A megfelelő gazdasági és üzleti környezet hiánya, a gazdasági akadályok ugyanolyan mértékben érintik a fogyatékossgal élő vállalkozókat, mint bármely más vállalkozót. A kemény verseny is ugyanaz, a nemzetközi piacra való kijutás ráadásul még nehezebb a magas magyarországi adóteher miatt: *'Ha már a nemzetközi piaccal való versenyzést vesszük, – én is Olaszországból veszem az eszközt, a német is, meg a francia is, csak én fizetek huszonhét százalékos áfát. Tehát, nemhogy jobb lenne a helyzetem, hanem nehezebb.'* (GG)

Más kontextuális tényezők, mint a bürokrácia, a kiszámíthatatlan jogi szabályozás és a pénzügyi források hiánya is jelen van az üzleti életben: *'És hát az első hónapok azok azért elég erősen küzdősek voltak, volt, amikor éppen hogy nullás voltam, tehát kicentiztem, kifizettem az adókat és akkor így ennyi, de szerencsére egyébként elég gyorsan lement az én szakmámban, mert én programozással foglalkozom.'* (RR) A magyar piac viszonylag kis mérete, és a megfelelő munkaerő hiánya (különösen olyan speciális iparágak estén, mint az informatika) is problémát okozhat.

A válaszadók többsége az általános magyar vállalkozói kultúra hiányosságait is nehezményezte, például a létrejött megállapodások betartását hozták fel nehézségként: *'Az építőiparban a tisztességtelen magatartás nagyon jellemző, ha például úgy vállalnak be eleve egy munkát, hogy azt csak az alvállalkozó csődje árán tudják megoldani, bár egyre több ponton építenek be biztosítékokat a szabályokba, de ez még mindig nagy gond.'* (OO) További témák voltak a korrupció, és a vállalkozói etika és együttműködés hiánya. Viszont bizalom nélkül szinte lehetetlen felépíteni egy vállalkozást és ügyfeleket és partnereket szerezni: *'Magyarországon ez az önkéntesség nagyon-nagyon gyerekcipőben jár. ... Tehát vannak emberek, akik ezt szívvel-lélekkel beleteszik, de igazándiból a legtöbb ember vár tőlünk valamilyen ellenszolgáltatást.'* (GG) *'Mindenki a sajátjába bele van fásulva, próbálja csinálni és nem érdekli másnak a... Én se fognék össze senkivel.'* (TT)

A vállalkozói érzés és etikai hiánya a válaszadók szerint annak a ténynek tudható be, hogy sok a kényszervállalkozó Magyarországon: *'Magyarországon szerintem az ép embereknél sincs az a jó értelemben vett vállalkozó-kedv, tehát a magyarországi vállalkozók – nem tudok százalékos arányt, de – valószínűleg nagyon nagy százaléka kényszervállalkozó. Tehát azért vállalkozó, mert nem volt jobb opció.'* (GG)

Létezik a juttatások csapdája is, vagyis, ha egy fogyatékossgal élő ember többet keres, mint a minimálbér, akkor elveszíti egészségügyi ellátását. A vállalkozóknak világos elképzelésük van arról, hogy milyen szerepet kéne az államnak játszania a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatásában, vagy hogyan kéne támogatni a fogyatékossgal élő vállalkozókat, hiszen az állam jelentős megtakarítást ér el esetükben. Többen sérelmezték, hogy nincs adó- vagy hozzájárulási támogatás az önfoglalkoztató fogyatékossgal élő emberek számára, míg a nagyvállalatok támogatást kapnak fogyatékossgal élő emberek alkalmazása esetén (az alkalmazottak bizonyos százalékában): *'ami negatív például, hogy én vakon semmilyen kedvezményt nem kapok az államtól, sem adókedvezményt, hogy én saját magamat foglalkoztatom, pedig ez azért az államnak egy nagyon nagy segítség, hogy vannak olyanok, akik fogyatékkal, bármilyen fogyatékkal élnek és mégis saját magukat foglalkoztatják.'* (RR)

Egy jól működő támogató ökoszisztéma mellett az érdekelt felek bevonásának hiánya is jelentős akadály: *'érintett személyek zéró szinten vannak bevonva bármibe is, ami velük kapcsolatosan ezen a területen történik és ami foglalkoztatás van, annak is a legnagyobb része az tényleg rabszolgamunka, ezekkel a védett munkahelyekkel.'* (DD)

Társadalomhoz kapcsolódó, társadalmi, környezeti akadályok

Összegyűjtöttük a társadalmi környezettel kapcsolatos korlátokat is, mint például az előítélet és hátrányos megkülönböztetés különböző formái. Meglepő módon azonban a válaszadók többsége azt állította, hogy nem tapasztalt közvetlen hátrányos megkülönböztetést. (Csak egyikük említette, hogy egy esetben feltételezte, hogy az ügyfél azért lépett vissza egy üzlettől, mert közben rájött a látássérülésére.) Ugyanakkor az előítélet és a hátrányos megkülönböztetés rejtett formái, valamint a tehetetlen fogyatékossgal élő személy orvosi képe érzékelhető például az alábbi idézetben: *'Magyarországon én azt látom, hogy akinek valami fizikálisan, látható dolog látszik rajta, azzal szemben az emberek nagy részének van egy ilyen (nem is előítélet szó, de végül is jobb szót nem tudok), egy ilyen előítélete. Egy ilyen „te úgyse vagy képes arra, hogy megcsináld.'* (SS)

A válaszadók – összhangban a szakirodalommal – arra is utalnak, hogy a napi szintű személyes kapcsolat és tapasztalat hiánya erősíti a fogyatékossgal élő emberekkel szembeni

idegenkedést és meg nem értést. *'... nagyon sokszor, főleg, akik nem találkoznak kerekesszékesekkel, vagy bármilyen fogyatékkal élővel, ugye azt vágják rá, amikor hallják, hogy a Gergő dolgozik, hogy „ú, hát legalább elfoglalja magát!’ (GG)*

Egy válaszadó említette a hagyományos elvárást, mint akadályt (vagy valószínűtlen, vagy túlzott elvárást). Egy programtervezési vállalkozása van, és bár "rendes" esetben a cég vezetője nem kell, hogy minden kollégát vagy alvállalkozót bemutasson az ügyfélnek, ő mégis ezt tette: *'Azt fontos bemutatni, hogy van olyan szakemberem a csapatban, aki el fogja végezni azt a munkát, amit én a vakságom miatt nem tudok. Ha ezt nem tudom, nem vesznek komolyan. Ehhez erős kapcsolatok kellene a szakemberekkel, alvállalkozókkal.'* (ZZ)

A válaszadók említették a magyar társadalom vállalkozásokkal szembeni általános negatív attitűdjét is. *'Magyarországon nagyon más a mentalitás. És ahogy Amerikában mindenki arra törekszik, hogy mindent megoldjunk, és mindenben lehetőséget látnak, itt mindenki rögtön azon gondolkozik, hogy 'Jaj, ez miért nem jó'. Hogy ne kelljen ezért semmit tenni?'* (DD)

Sok esetben a fogyatékossgal élő vállalkozóknak különleges segítségre van szüksége (pl. közlekedésben), így függenek másoktól. Véleményük szerint az a kötetlen forma, amikor egy barát vagy egy családtag segít, hosszú távon nem fenntartható, vagyis a legjobb a hivatalos, fizetett támogatás használata: *'Tehát ezzel mindenképpen számolni kell és úgy gondolom, hogy ha valaki ilyenbe belevág akkor ezt bele kell kalkulálni a költségbe.'* (RR)

	Szakirodalom	Azonosított mintázatok
Személyes, családi vagy barátokkal kapcsolatos akadályok	maga a fogyatékossg; korábbi tapasztalatok visszafogják a tettekézséget, alkalmatlanság-érzetet okoznak; vállalkozási ismeretek hiánya, oktatásrendszer hiányosságai, félelem a kockázatoktól, saját képességek leértékelése, másoktól való függés	maga a fogyatékossg; pszichológiai gátak (alacsony önbizalom); vállalkozási ismeretek hiánya; kockázatviselés

Üzleti - gazdasági- akadályok	alulfejlett technológiai háttér; gazdasági tényezők (anyagi források hiánya); kormányzati támogatás nem megfelelő (pl. benefits trap); támogató ökoszisztéma hiánya	anyagi források hiánya; benefits trap; támogató ökoszisztéma és kulcsszereplők (<i>stakeholderek</i>) <i>hiánya</i> ; <i>kemény verseny</i> ; <i>üzleti etika és együttműködések</i> <i>hiánya</i> ; <i>bürokrácia</i> ; <i>kiszámíthatatlan jogi szabályozás</i> ; <i>adótámogatás hiánya</i>
Társadalmi – környezeti akadályok	szisztematikus korlátok, kulturális tényezők, hátrányos megkülönböztetés; negatív attitűdök, előítélet; szegényes családi és társas hálózatok; hagyományos elvárások akadály; irreális elvárások	rejtett előítélet és hátrányos megkülönböztetés; hagyományos elvárások akadály; irreális elvárások; <i>a család, mint akadály az</i> <i>önrendelkezésben</i> ; <i>negatív attitűdök a vállalkozók</i> <i>megítélésében</i> ; <i>a fizikai hozzáférés hiánya</i>

8. táblázat: Akadályok a szakirodalomban és a kutatásban

Személyes és családi vagy baráti támogatás

Az interjúk alapján a személyes és családi vagy baráti kapcsolatokon alapuló támogató eszközök talán a legsokoldalúbbak. Egy sikeres üzleti vállalkozás alapvető előfeltétele egy kiegyensúlyozott és stabil személyiség és a megfelelő hozzáállás. *‘... szerintem az első dolog, hogy önmagamba tegyek rendet. ... az első dolognak amúgy annak kéne lenni, szerintem sérült embereknél, hogy le kéne tenni, hogy én sérült ember vagyok. Tehát nem annak kéne központban lenni, mert az én életem nem attól lesz jobb, hogy sérült vagyok, vagy nem vagyok sérült, hanem attól, hogy el tudom-e magam fogadni, vagy nem.’ (SS)*

Az identitás kérdése úgy tűnik fontos a fogyatékossgal élő vállalkozók számára, lényeges, hogy elsősorban vállalkozóknak gondolják magukat, a sérültség csak másodlagos. *‘Apukám*

tett fel egy nagyon jó kérdést, még így nem is tudom, lehet, hogy már vállalkoztam, vagy még előtte, teljesen mindegy, hogy azt kell eldöntenem, hogy mi szeretnék lenni? Én szeretnék lenni A vak programozó, aki a vakoknak csinál és a vakokért él vagy én szeretnék lenni A programozó, aki egy tök sok jó dolgot csinált és amúgy vak.’ (RR)

Amennyiben az illető veleszületett fogyatékossgal él, feltehetően volt ideje felkészülni egy bizonyos szakma kitanulására és valami nagyon konkrét célt tűzött ki magának (pl. vakként informatikai szakemberré válni vagy kerekese késként ügyvédi praxist kialakítani). Ezzel szemben a szerzett fogyatékossgal új kapcsolatokat és barátokat jelenthet például egy rehabilitációs intézményben. A társadalmi tőke és a hálózatépítés visszatérő kérdés a vállalkozók számára, akár mint ismerősök, barátok, akár mint üzleti partnerek, vagy éppen egy társadalmi vállalkozás részesei, fontosak a kapcsolatok. *‘Szükség volt a szaktudásra, amit birtokolt, korábbi kapcsolatai biztosították a megrendeléseket.’ (OO)* Más sikeres fogyatékossgal élő vállalkozók is válhatnak szerepmoellekké. *‘Tehát mikor én elkezdtem vele találkozni, akkor én picit tudatosan elkezdtem figyelni azt, hogy ő miket csinál és hogy van-e olyan pont, amiben tudok vele dolgozni, mert az nekem nagyon tetszett, ahogy hozzáállt a dolgokhoz.’ (RR)*

Fontos és széles skálán tetten érhető a család és a barátok szerepe. Szerepük a szükséges tőke legalább egy részének biztosításától, a vállalkozás beindításának sürgetésén át, a kisvállalkozás tanácsadóként, vagy alkalmazottként való támogatásáig terjedhet. De pl. továbbtanulásuk, saját karrierjük alakítása vagy módosítása révén a vállalkozás jövőbeli fejlődésének részeseivé, sőt, önálló vállalkozás indításával akár üzleti partnerré is válhatnak. A szülők szerepének hangsúlyozása is visszatérő téma, vagy azért, mert úgy nevelték fel gyermeküket, mintha nem lenne sérült, vagy, mert pozitív példát nyújtottak. Amennyiben maguk is vállalkozók, akkor azok a szakismeretek és munkatapasztalatok válnak fontossá, melyeket a gyermek a családi vállalkozásban szerzett az önálló vállalkozás indításakor, még akkor is, ha az nem ugyanabban az üzletágban történik. *‘A szüleimnek egy vendéglátó egysége volt, én ott dolgoztam velük, folyamatosan beleszoktam, én ebben nőttem föl.’ (TT)*

A stabil családi, párkapcsolati háttér szintén fontos része a vállalkozás sikerének. *‘Hála az Istennek, nekem otthon úgymond rendben van minden.’ (TT)* A személyes és a családi élet

támogató szerepének kiemelése mellett azonban fontos a kettő tudatos szétválasztása is, az otthon és a munkahely különválasztása elengedhetetlen egy jól kiegyensúlyozott munkakörnyezethez. *‘... ha már kicsit sok így együtt (barátnővel a munkahelyen), akkor kicsit szünetet tudunk tartani egyikünk otthon, a másikunk itt van bent.’ (RR)* A bizonyos szolgáltatások piacról való megvásárlása szintén lényeges, így az illető nem terheli meg családi és baráti kapcsolatait üzleti feladatokban való segédkezéssel, szívességek kérésével.

A személyes kompetenciák terén a vállalkozói kompetenciák hatékony elsajátítása az egyik kulcsfontosságú tényezője a sikernek. A szociális kompetenciák is fontosak, valamint a formális és az informális ösztönzők használata is az üzleti ügyek kezelésében, ez utóbbinak nagy hagyománya van az országban. *‘Ilyen kapcsolatépítésben, abban úgy mindig jó voltam egyébként. Hogyha nem, akkor egy kis szarvas, szalámi, pálinka, az csodákra képes. (AA)*

Néhány válaszadó rendelkezik formális felsőoktatási végzettséggel, míg mások még mindig tanulnak. Több válaszadó is autodidakta módon tanult. *‘Aztán meg kellett tanulnom a tárgyalástechnikát a cégvezetőkkel és a szakemberekkel is. Ez egy folyam volt, ezt iskolában nem tanultam, az élet és a tapasztalat hozta. Autodidakta módon tanultam.’ (ZZ)*

Azoknak, akiknek a múltban már volt üzleti vállalkozása, még mielőtt megsérültek volna, van némi előnye a vállalkozói kompetenciák, mint a vezetés, vagy tárgyalási készségek terén. De az üzlet létrehozásában és az üzleti célokban való motiváltság és elkötelezettség, valamint a termékek és szolgáltatások minőségének, valamint a vevői elégedettségnek a fókuszba helyezése mindannyiukban közös.

Üzleti jellegű támogatás

A fogyatékossgal élő emberek munkaerőpiaci integrációja a hazai fogyatékossgai szakmapolitika egyik kitűzött célja, azonban a felelőségekről és kötelezettségekről, a gyorsan változó foglalkoztatás- és szociálpolitikai intézkedések közepette, nagyban megoszlanak a nézetek. Néhány válaszadó az óvatos fejlődés jegyében szintén ötvözi a rokkantsági ellátásokat a részmunkaidős munkavállalói státusszal és az üzleti vállalkozásával.

Az interjúk során szó esett néhány üzleti támogató rendszerről Magyarországon (ERSTE, NESST.), azonban ezek a vállalkozókat leginkább általánosságban segítik. A merő véletlenből

származó lehetőségek megragadása és hasznosítása egy visszatérő témája volt az interjúknak. Üzleti partnerek, képzések vagy támogatások megtalálása gyakran a véletlen műve, de szerepe mindig meghatározó a fogyatékossgal élő vállalkozók életében. Ezért némi kritika is megfogalmazódott az interjúk során a meglevő vállalkozásfejlesztési támogatásokkal szemben. *'Elméleti segítséget minden bokorból (kaptam), gyakorlati segítséget, tehát mondjuk anyagi támogatást vagy ilyesmit azt egyáltalán nem.'* (RR)

Itt is felmerül a kényszervállalkozás kérdése, mint ahogy az egyik a válaszadó egyértelműen az alkalmazotti státuszt tartja kívánatosnak a maga számára a vállalkozással szemben. *'... szerintem a kerekesszékeseknek nem vállalkozni kellene, hanem egy olyan társadalom kellene, ahol a kerekesszékeseket alkalmazzuk.'* (GG)

A megkérdezettek azon a véleményen voltak, hogy szükség van az attitűdök megváltoztatására és elvárásként fogalmazzák meg, hogy a munkaerőpiaci döntéshozóknak tevőlegesebb lépéseket kellene tenniük azért, hogy a fogyatékossgal élő embereket, mint potenciális munkaerőt kezeljék. Ez elengedhetetlen már csak azért is, mert a jelenlegi munkaerő-hiány miatt (2019. év vége, de a helyzet 2020-ban a járvánnyal változott) minden munkaképes egyénnek lenne esélye arra, hogy elhelyezkedjen a munkaerőpiacon, beleértve a fogyatékossgal élő személyeket is. *'Kezdenek el abban gondolkozni a döntéshozó emberek ezeken a területeken, hogy ez lehet az ő megoldásuk arra az emberhiányra, amivel ők most küszködnek és egyben ugye, tehát az agyukat kicsit állítsuk át arra, hogy szegény, szerencsétlen, otthonülő, haszontalan népség helyett, potenciális munkaerő, sőt, kiváló, lojális munkaerő.'* (DD)

A tőke egy kritikus eleme a vállalkozások indításának és fejlesztésének, és a legtöbb érintett vállalkozás nem volt tőkeigényes, ami bizonyos szempontból megkönnyíti a fejlődést is. *'Hát ő, túl nagy finanszírozás itt nem kellett, mert ez agymunka, és az elején még ugye kézzel, pénztárkönyvbe könyveltünk, amit a nyomtatványboltban meg lehetett venni fillérékért.'* (JJ)

Támogató társadalmi környezet

A válaszadóknak főleg pozitív tapasztalatai voltak a társadalmi környezetre vonatkozóan. Amellett, hogy az iskolák sokszor negatív szerepet játszanak és csak alacsony színvonalú oktatást adnak, az oktatás és különösen a felsőoktatás, az egyetemi élet lehet felszabadító és szemfelfnyitó is. *'Én Debrecenben otthonra leltem, mert ha valami nincs, akkor majd megyek a Hallgatói önkormányzatba, azt majd megoldjuk.'* (SS)

Annak megélése, hogy mások hisznek bennük, és kompetens szakembernek tartják őket, nagyon felemelő érzés számukra. *'Engem nem azért választottak, mert megsajnálta, mert kerekesszékes vagyok és megválasztottak polgármesternek, hanem azért választottak meg, mert gondolom bízik bennem a lakosság, hogy igenis előrébb tudom vinni a települést. Látva azt gondolom, hogy a saját életemet is előrébb tudom vinni.'* (JJ)

Az akadálymentesítés a fogyatékossgal élő vállalkozók életében fontos szerepet játszik. Néhány vállalkozó a hozzáférést részben személyes kapcsolatokon keresztül oldja meg, míg vannak, akik saját vállalkozásaikat adaptálják a közlekedési, kommunikációs szükségleteikhez, ha megbeszélésen kell részt venniük, vagy új ügyfeleket keresnek. Ezen szolgáltatások piacról történő megvétele is egy lehetőség, de ez csak jövedelmező, stabil üzleti háttér esetén kifizetődő. Egy általános jó tanács az egyik interjúból: *'Ha kérsz, és kérdezel, akkor segíteni fognak.'* (SS)

Míg a támogató környezet döntő fontosságú a sikeresség szempontjából, a sorstársak segítése, "a társadalomnak való visszaadás" gondolata is megjelent az interjúkban. A motivációt ehhez a siker és kiváltságosság érzése, mások megpróbáltatásainak és szükségleteinek ismerete adja. Ezek a támogatások megjelenhetnek CSR tevékenység, önkéntesség, vagy egy társadalmi vállalkozás formájában: *'... (cél) nekik egy integrált környezetet létrehozni. Tehát egy olyan munkalehetőséget, vagy csak közösségi teret, ahol ők kifelé barátokra lelhetnek. Nekem hosszútávon ez a tervem a jövőre. Ez a hosszú távú célom. Egy olyan lehetőséget teremteni, ahol megvan az esélye annak, hogy emberek el tudják fogadni azt, hogy ők képesek az integrált környezetbe élni, és nem csak a saját, bezárt világukat élni, azért, mert ő sérült ember.'* (SS)

	Szakirodalom	Azonosított mintázatok
Személyes és családi vagy baráti támogatás	<p>egyénben rejlő lehetőségek;</p> <p>függetlenség;</p> <p>elkötelezettség;</p> <p>magas elvárások maga felé, és a család és a barátok részéről;</p> <p>oktatás és képzés;</p> <p>társadalmi tőke (hálózatkezelés)</p>	<p>egyéni potenciál: kiegyensúlyozott és stabil személyiség, identitás, énhatékonyság, a család szerepe (példaképek, tőke, tapasztalat) ;</p> <p>formális oktatás (<i>autodidakta</i>) ;</p> <p>hálózatépítés (<i>csak szakmai</i>)</p>
Üzleti jellegű támogatás	<p>foglalkozási rehabilitáció;</p> <p>technikai segítségnyújtás;</p> <p>kisvállalkozási inkubátor programok;</p> <p>vállalkozói környezetet;</p> <p>finanszírozási lehetőségek; üzleti tervezés;</p> <p>üzleti és vállalkozói képzés;</p> <p>akadálymentesítés az üzleti siker érdekében</p>	<p>inkubátor programok (<i>csak általános</i>) – <i>támogató programok és célzott segítség hiánya;</i></p> <p>finanszírozás (<i>nem-tőke intenzív vállalkozások</i>)</p>
Támogató társadalmi környezet	<p>fogyatékosági intézkedések; harc a diszkrimináció, az előítéletek, a stigmák és sztereotípiák ellen;</p> <p>a fogyatékosággal élő cégtulajdonosokról alkotott kép;</p> <p>fogyasztói felfogások; önbecsülés növelésének lehetőségei;</p> <p>közösségi részvétel és társadalmi érintkezés</p>	<p>támogató környezet megtapasztalása;</p> <p><i>fogyatékoság, mint előny – a partnerek, a fogyasztók, és a közösség pozitív reakciói</i></p>

9. táblázat: Támogató faktorok a szakirodalomban és a kutatásban

6. Következtetések és további kutatási irányok

Megkérdezett vállalkozóinkból két markánsan eltérő csoportot tudtunk képezni. Egyrészt, akik születésüktől fogva fogyatékossgal élnek, leginkább a képzések megválasztásával tudatosan készítettek fel magukat mind hivatásukra, mind a vállalkozóvá válásra. A magas szintű tudatosság, hosszú távú szemlélet és tervezés, valamint a családi támogatás segítette, hogy sikeres vállalkozóvá válhassanak. Másrészt, akik később, legtöbbször egy baleset során váltak fogyatékossga, fel tudták használni korábbi kompetenciáikat, képességeiket és tapasztalataikat, így folytatni tudták korábbi vállalkozásukat, vagy újba tudtak kezdeni. A családi vállalkozói minta jelenléte mind a két esetben szignifikáns hatással bír, egyfelől a nevelésben (például, hogy a szülők ne védjék, ne féltsek túlzottan gyermeküket), másfelől, hogy egy sikeres vállalkozó szülő vagy egyéb családtag egész életre meghatározó példakép lehet, ahogy Howard (2017) is írja.

A példaképek mellett nagyon fontos az önismeret és az önbizalom is. Ez vonatkozik a vállalkozói tulajdonságokra és tudásra, de a fogyatékos állapot elfogadására is. Ez túllendíthet a fogyatékossgal élő személyekre általában jellemző passzivitáson és kockázatkerülésen. Látják, hogy ez sajnos sok sorstársukra jellemző, ennek ellenére, vagy talán épp ezért szeretnének valamit visszaadni a fogyatékos társadalom számára (Atkins, 2013). Ez jelentheti speciálisan rájuk szabott szolgáltatások nyújtását (pl. vakoknak szóló szoftverek fejlesztése, kerekesszék gyártása), ahol saját tapasztalataik versenyelőnyt is jelenthetnek (De Clercq és Honig, 2011). Mások ingyenes vagy kedvezményes szolgáltatásokat nyújtanak felelősségük tudatában. Majdnem mindegyik megkérdezett úgy gondolja, feladatuk tapasztalataik megoldása, és példaképként a többi hátrányos helyzetű sorstársuk bátorítása. Ez azt jelenti, hogy ők maguk is része akarnak lenni a jelen pillanatban elégtelennek tartott ökoszisztémának, és nem csak vállalkozóként, hanem példaképként, akár mentorként is.

Egyik megkérdezettünk sem vett részt olyan pályázati vagy mentor programban, amely kifejezetten fogyatékossgal élő vállalkozókat, vagy önfoglalkoztatókat segített volna (páran részt vettek általános vállalkozásfejlesztési programokban). Habár gyakorlatilag mindegyikük szembenézett már nehézségekkel és krízisekkel – pénzügyi problémák, pszichológiai nehézségek, vagy fizikai, illetve kommunikációs akadályok – egyedül küzdöttek meg ezekkel. Általános véleményük, hogy mivel hátrányos helyzetben vannak, az esélyegyenlőséghez olyan

programokra lenne szükségük, amelyek vagy speciálisan fogyatékossgal élő embereket céloznak, vagy előnyt biztosítanak számukra. A jelenlegi ökoszisztémát nem érzik kellően támogatónak. Többek között az akadálymentesség még mindig komoly problémát okoz. A nehézségek leküzdésében jelenleg a személyes jellemzők és a családi kapcsolatok segítenek legtöbbit, nem egy szélesebb, tudatosan felépített, üzleti vagy állami szereplők által működtetett, támogatott ökoszisztéma.

A megkérdezettek narratívái szerint mind a húzó, mint a toló tényezők jelen vannak a vállalkozóvá válás motivációi között. Egyes tényezők evidensnek tűnnek (önmegvalósítás, ambíció, társadalmi változás stb.), míg a pénzügyi nyomás, vagy az egyéb alternatívák hiánya legalább olyan erősen hat a vállalkozás megkezdésére, ahogy Cooney (2008) és Howard (2017) is megállapították kutatásaikban. Ugyanakkor a sikeres vállalkozóvá válás mellett megjelenik például a munka-magánélet egyensúly elérése, vagy a szabadidő finanszírozhatósága, ami azt jelzi, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozók motivációi legalább részben atipikusak.

A vállalkozók tipikus képességei és kompetenciái (önmegvalósítás iránti vágy, kockázatvállalási képesség, innováció, mások vezetése) ellentétben állnak a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos előítéletekkel, így azoknak, akik vállalkozásba kezdenek, kettős akadállyal kell szembenézniük, hogy saját magukkal, illetve másokkal is elfogadtassák döntésüket. Ehhez nagyon erős személyes és külső, ösztönző és taszító motivációk szükségesek. Azzal, hogy feltártuk ezek mintázatait, elősegítjük a motivációs tényezők állami vagy más szereplő általi előidézését és megerősítését.

A kutatás első éve után a következő további irányokat látjuk:

Elméleti szinten szeretnénk megvizsgálni a vállalkozói identitást a fogyatékossgal élő vállalkozóknál, illetve, hogy a fogyatékossgal élő vállalkozók, mint téma hogyan jelenik meg a critical disability studies, critical entrepreneurship és critical HRD területén (kevésbé jelenik meg, ami egyszerre jó és rossz hír). Különösen érdekes lehet az ableism (épségizmus, a nem-fogyatékos normának tekintő megközelítés) elmélete, terveink szerint az eddigi mintánkban is újraelemezzük az interjúkat ilyen szemmel.

Már ebben a körben készítettünk 4 szakértői interjút, ezt szeretnénk még kiegészíteni, és ez alapján egyik oldalról összehasonlítani a vállalkozók és a szakértők észleléseit, másik oldalról pontosabban megrajzolni az ökoszisztéma jelenlegi állapotát és a fejlesztés lehetőségeit.

Egy további kérdés a foglalkozási rehabilitáció szakmai és gyakorlati kereteinek újragondolására vonatkozó javaslat megfogalmazása, mivel az hagyományosan a munkavállalói szerepre készíti fel, vagy ide kívánja be- illetve visszasegíteni a fogyatékosággal élő embereket. A lehetséges vállalkozóvá válás sem a hagyományos foglalkozási rehabilitációban nem szerepel explicit formában, sem a speciális szakképzésben nem tűnik opciónak, miközben az interjúk alapján valós, reális kitörési pontot jelenthet a munkaerőpiacon.

További adatfelvételt tervezünk – akár az első szakaszban alkalmazott módszertanoktól eltérő, új megoldásokkal, például kérdőívekkel. Ezen kívül további forrásokat kutatunk fel, ahol fogyatékosággal élő vállalkozókkal, önfoglalkoztatókkal kerülhetünk kapcsolatban és bevonhatjuk őket a kutatásba, például megvalósítás alatt álló EFOP, GINOP projektekben, így teremtve meg a lehetőséget nagyobb adatfelvételre.

7. Irodalom

Alvedalen, J. & Boschma, R. (2017). *A critical review of entrepreneurial ecosystems research: towards a future research agenda*. *European Planning Studies*, 25(6), pp. 887-903.

Atkins, S. (2013), "A Study into the Lived Experiences of Deaf Entrepreneurs: Considerations for the Professional", *Journal of the American Deafness & Rehabilitation Association (JADARA)* Winter 2013, 47(2): 222-236.

Ashley, D. and Graf, N. M. (2017), "The Process and Experiences of Self-Employment Among People With Disabilities: A Qualitative Study", *Rehabilitation Counseling Bulletin* 1-11.

Bahrami, H., & Evans, S. (1995). *Flexible re-cycling and high-technology entrepreneurship*. *California Management Review*, 37(3), 62-89.

Barnes C. and Mercer G. (2005), "Disability, Work and Welfare: Challenging the Social Exclusion of Disabled People", *Work, Employment and Society* 19(3): 527–545.

Bagheri, A., Azizi, M. and Fard, M. F. (2015), "Managerial Skills Required by Entrepreneurs with Physical and Mobility Disabilities", *International Journal of Management Sciences* 5(8): 571-581.

Bagheri, A., Abbariki, M (2017), "Competencies of disabled entrepreneurs in Iran: implications for learning and development", *Disability & Society*, 32(1): 69-92, DOI: 10.1080/09687599.2016.1268524.

Balcazar, F. E., Kuchak, J., Dimpfl, S., Sariepella, V. and Alvarado, F. (2014), "An empowerment model of entrepreneurship for people with disabilities in the US", *Psychosocial Intervention*, 23: 145-150.

Baptista Nunes, M., Annansingh F., Eaglestone, B. and Wakefield, R. (2006), "Knowledge management issues in knowledge-intensive SMEs". *Journal of Documentation* 62(1): 101-119.

Bennett, R. (2014), *Entrepreneurship, Small Business and Public Policy: Evolution and Revolution*. Abingdon: Routledge.

Cavallo, A., Ghezzi, A., Balocco, R. (2018). *Entrepreneurial ecosystem research: present debates and future directions*. *International Entrepreneurship and Management Journal*, pp. 1-31.

Clarysse, B. & Wright, M. & Bruneel, J. & Mahajan, A. (2014). *Creating value in ecosystems: Crossing the chasm between knowledge and business ecosystems*. Research Policy, September 2014, pp. 1164-1176

Cooney, T. (2008), "Entrepreneurs with Disabilities: Profile of a Forgotten Minority", *Irish Business Journal*. 4(1): 119-129.

Cooper, D. and Emory C. (1995), *Business Research Method*, 5th ed. USA: Irwin. CSSE - Canadian Centre for Social Entrepreneurship.

Cowell, M., Lyon-Hill, S. and Tate, S. (2018), "It takes all kinds: understanding diverse entrepreneurial ecosystems", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 12 Issue: 2, pp.178-198

De Clercq, D. and Honig, B. (2011), "Entrepreneurship as an integrating mechanism for disadvantaged persons", *Entrepreneurship & Regional Development*. 23(5-6): 353-372.

Dhar, S. and Farzana, T. (2017), "Entrepreneurs with Disabilities in Bangladesh: An Exploratory Study on Their Entrepreneurial Motivation and Challenges", *European Journal of Business and Management*, 9(36): 103-114.

Doyel, A. W (2002), "A realistic perspective of risk in self-employment for people with disabilities", *Journal of Vocational Rehabilitation*. (17)2: 115-124.

Dubini, P. (1989): *Which venture capital backed entrepreneurs have the best chances of succeeding?* Journal of Business Venturing, 4, pp. 123-132

Isenberg, D. (2011). *The Entrepreneurship Ecosystem Strategy as a New Paradigm for Economic Policy: Principles for Cultivating Entrepreneurship*. The Babson Entrepreneurship Ecosystem Project.

Johannisson, B. (2011). *Towards a practice theory of entrepreneuring*. Small Business Economics, vol. 36, issue 2, 135-150

Heath, K. L. and Danielle L. Reed (2013), „Industry-Driven Support (IDS) model to build social capital and business skills of low-income entrepreneurs with disabilities", *Journal of Vocational Rehabilitation* 38: 139-148.

Heller, T. and Parker Harries, S. (2012), *Disability Through the Life Course*, SAGE Publishing Inc.

Hierholzer, A. C and Bybee, J. (2017), "Working with Randolph-Sheppard Entrepreneurs Who Are Deafblind: A Qualitative Analysis", *Journal of Visual Impairment & Blindness*, January-February, 61-71.

Howard, T. L. (2017), *Strategies for Entrepreneurs with Disabilities to Sustain a Successful Small Business*. PhD thesis, Walden University, Minneapolis

Ipsen, C., Arnold, N. and Cooling, K. (2003), "Small Business Development Center Experiences and Perceptions: Providing Service to People with Disabilities", *Journal of Developmental Entrepreneurship*. 8(2): 113-132.

Jones, G. (1997), "Advancement opportunity issues for persons with disabilities", *Human Resource Management Review*. Volume 7(1): 55-76.

Jones, M. K. and Latreille P. L. (2011), Disability and self-employment: evidence for the UK. *Applied Economics*, 43(27): 4161-4178.

Kasperova, E., Kitching, J. and Blackburn, R. (2018), "Identity as a causal power: Contextualizing entrepreneurs' concerns", *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*. Vol. 19 Issue:4, pp. 237-249.

Kitching (2014), *Entrepreneurship and self-employment by people with disabilities*. Background Paper for the OECD Project on Inclusive Entrepreneurship. Working Paper: OECD.

Knight, J. (2015), "The evolving motivations of ethnic entrepreneurs", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 9 Issue: 2, pp.114-131, <https://doi.org/10.1108/JEC-10-2013-0031>

Kvale, S. (2007), *Doing Interviews*. London: Sage.

Maroufkhani, P., Wagner, R., Wan Ismail, W. K. (2018), "Entrepreneurial ecosystems: a systematic review", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 12 Issue: 4, pp. 545-564.

Mason, C., & Brown, R. (2014). *Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. Final Report to OECD*. Paris, 30(1), 77-102.

Mars, M. M. & Bronstein, J. L. & Lusch, R. F. (2012). *The value of a metaphor: Organizations and ecosystems*. *Organizational Dynamics*, 41(4), 271-280.

- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co. 8th ed.
- Miller, D. and Le Breton-Miller, I. (2016), "Underdog Entrepreneurs: A Model of Challenge-Based Entrepreneurship", *Entrepreneurship theory* DOI: 10.1111/etap.12253
- Muldoon, J., Bauman, A. and Lucy, C. (2018), "Entrepreneurial ecosystem: do you trust or distrust?", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 12 Issue: 2, pp.158-177, <https://doi.org/10.1108/JEC-07-2017-0050>
- Nelson, R. R. & Winter, S. G. (1982). *An Evolutionary Theory Of Economic Change*. Bibliovault OAI Repository, the University of Chicago Press.
- Neuman, W. L. (2008), *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. South Asia: Pearson Education
- Olivier, M. (1995), *Understanding disability: From theory to practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Pagán, R. (2009), "Self-employment among people with disabilities: evidence for Europe", *Disability & Society*. 24(2): 217–229.
- Parker Harris, S., Renko, M., Caldwell, K. (2013), "Assessing social entrepreneurship: Perspectives of people with disabilities and key stakeholders", *Journal of Vocational Rehabilitation* 38 (2013) 35–48. DOI:10.3233/JVR-120619
- Parker Harris, S., Caldwell, K. and Renko, M. (2014a), "Entrepreneurship by Any Other Name: Self-Sufficiency Versus Innovation", *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*. 13(4): 317-349.
- Parker Harris, S., Caldwell, K. and Renko, M. (2014b), "Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political–economic and socio-cultural factors", *Disability & Society*, 29(8): 1275-1290, DOI: 10.1080/09687599.2014.924904
- Pennings, J. M. (1982). *The urban quality of life and entrepreneurship*. Academy of Management Journal, 25(1), 63-79.
- Pilková, A. et al. (2016), "Inclusive entrepreneurship in Visegrád4 countries", *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 220: 312-320.

Prókai, O. and Szerepi, A. (2017), *Önfoglalkoztató és teljes munkaidőben dolgozó megváltozott munkaképességű emberek*. FSZK: Debrecen.

Renko, M., Harris, S. and Caldwell, K. (2015), „Entrepreneurial entry by people with disabilities”, *International Small Business Journal*, 1–24 DOI: 10.1177/0266242615579112

Reddington, T. and Fitzsimons, J. (2013), “People with learning disabilities and microenterprise”, *Tizard Learning Disability. Review*, 18(3): 124-131.

Rice, M. P. & Feters, M. L. & Greene, P. G. (2014). *University-based entrepreneurship ecosystems: a global study of six educational institutions*. *International Journal Entrepreneurship and Innovation Management*, Vol. 18, Nos. 5/6, pp. 481-501

Rizzo, D. C. (2012), “With a little help from my friends: Supported self-employment for people with severe disabilities”, *Journal of Vocational Rehabilitation*, 17: 97–105.

Salamzadeh, A. and Kesim, H. K. (2017), "The enterprising communities and startup ecosystem in Iran", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 11 Issue: 4, pp.456-479, <https://doi.org/10.1108/JEC-07-2015-0036>

Saldaña, J. (2013), *The coding manual for qualitative researchers*. Los Angeles: SAGE Publications.

Saxena, S. S. and Pandya, R. S. K. (2018), “Gauging underdog entrepreneurship for disabled entrepreneurs”, *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 12 Issue: 1, pp.3-18

Schumpeter J. A. (1965), *Economic Theory and Entrepreneurial History*. In: Aitken HG (ed) *Explorations in enterprise*. Harvard University Press, Cambridge, MA, pp.45–64.

Seekins, T. and Arnold, N. (1999), “Self-employment and economic leadership as two promising perspectives on rural disability and work”, *Work*. 1999, 12(3): 213-222.

Shaheen, G. E. (2016), “Inclusive Entrepreneurship”: A Process for Improving Self-Employment for People with Disabilities”, *Journal of Policy Practice* Vol 15, NOS.1-2: 58-81.

Slade, J. and Edwards, R. (2015), *My Voice: The views and experiences of blind and partially sighted people in the UK*. Research Report of Royal National Institute of Blind People, 2015 November

- Stam, E. (2015). *Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique*. European Planning Studies, 23(9), 1759– 1769.
<https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484>.
- Sussan, F. & Acs, Z. (2017). *The digital entrepreneurial ecosystem*. Small Business Economics, vol. 49, issue 1, 55-73
- Timmons, J., Adams, R. and Spinelli, S. (2013), *New Venture Creation: Entrepreneurship for the 21st Century (Irwin Management)*. 10th Edition. McGraw-Hill Higher Education, New York
- Tsvetkova, A. (2015). *Innovation, entrepreneurship, and metropolitan economic performance: empirical test of recent theoretical propositions*. Economic Development Quarterly, 29(4), pp. 299-316
- Van De Ven, H. A. (1993): *The development of an infrastructure for entrepreneurship*. Journal of Business Venturing Volume 8, Issue 3, May 1993, pp. 211-230
- Vecsenyi, J. 2017. *Kisvállalkozások indítása és működtetése (Starting and managing new ventures)*, Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Walls, R.T, Dowler, D. L. Cordingly, K., Orslene, L. E. and Gleer J. D. (2002), “Microenterprising and People with Disabilities: Strategies for Success and Failure”, *Journal of Rehabilitation*. 6(2): 29-35.
- Yamamoto, S., Unruh, D. and Bullis, M. (2012), “The viability of self-employment for individuals with disabilities in the United States: A synthesis of the empirical-research literature”, *Journal of Vocational Rehabilitation*, 36(2012): 121–134.
- Zahra, S. A. & Nambisan, S. (2011). *Entrepreneurship in global innovation ecosystems*. AMS Review, vol. 1, issue 1, No 2, 4-17.

8. Mellékletek

Felhívás

Fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű emberek vállalkozásai

Közgazdászokból és fogyatékossgügyi szakértőkből álló kutatócsoportunk a fogyatékossgal élő emberek vállalkozásainak magyarországi helyzetét, gyakorlatát szeretné feltárni.

Ehhez a kutatáshoz keresünk olyan **megváltozott munkaképességű vagy fogyatékossgal élő egyéni vagy társas vállalkozókat**, akik egy (60-70 perces) interjú erejéig szívesen megosztanák velünk a vállalkozóvá válással, vállalkozói léttel kapcsolatos tapasztalataikat, élményeiket.

Egyik oldalról olyan vállalkozókat keresnénk, ahol a vállalkozó/tulajdonos megváltozott munkaképességű vagy fogyatékossgal élő ember, minimum 4-5 munkavállalót foglalkoztat és legalább 3 éve működik a vállalkozása.

Másik oldalról önfoglalkoztató vállalkozókat keresünk, akik legalább 3 éve önálló vállalkozók és ezalatt legalább 3 üzleti partnerrel voltak kapcsolatban.

Kérjük, hogy amennyiben Önre igazak a fentiek, vagy ismer olyan vállalkozót, akire igazak, jelezze felénk! Az interjúból nyert adatokat a későbbiekben csak tudományos célra szeretnénk felhasználni. Személyes adataihoz természetesen csak a kutatócsoport tagjai férhetnek hozzá. A készülő tanulmányokban adatai név nélkül, összesített formában szerepelnek, azokból Önre vagy bármely személyre visszakövetkeztetni nem lehet.

A javaslatokat és jelentkezőket (név/cégnév és elérhetőség: e-mail vagy telefon) kérjük XY-nak elküldeni (e-mail cím).

2018. május 2.

BGE Fogyatékossgal Élő Vállalkozók Kutatócsoport

Interjúkérdések

Közgazdászokból és fogyatékosügyi szakértőkből álló kutatócsoportunk a fogyatékossgal élő emberek vállalkozásainak magyarországi helyzetét, gyakorlatát szeretné feltárni. Ehhez a kutatáshoz kerestünk megváltozott munkaképességű vagy fogyatékossgal élő egyéni vagy társas vállalkozókat. A vállalkozóvá válással, vállalkozói léttel kapcsolatos tapasztalataikat, élményeikről szeretnénk megismerni.

Az elemzés szempontjából segítség lenne, ha fel vehetnénk a beszélgetést. Ha kívánja, akkor kikapcsoljuk.

Kérdés
1. Hogyan kezdte a vállalkozását? Mi volt a motiváció? Volt esetleg kényszerítő tényező?
2. Mi volt a célja a vállalkozással?
3. Hogyan azonosította az üzleti lehetőséget? Befolyásolta-e az üzleti ötletet, hogy megváltozott munkaképességű?
4. Hogyan értékelte saját képességeit/adottságait? Milyen képzettsége volt?
5. Volt-e valami olyan tudás, ami hiányzott az elején?
6. Milyen személyes tulajdonságai, kompetenciái játszottak szerepet a vállalkozás elindításában?
7. Pontosan mi a sérülése? Miben befolyásolja ez az életvitelét, munkavégzését, mindennapi munkáját!
8. Milyen szakmai, üzletági és/vagy üzletviteli tapasztalatai voltak, és ezek mennyiben játszottak szerepet az indulásnál?
9. Milyen erőforrások hiányoztak, és ezeket hogy szerezte meg? A finanszírozást hogyan oldották meg az elején?
10. Milyen kapcsolatai voltak, és ezek mennyiben játszottak szerepet az indulásnál?
11. Kapott-e segítséget/tanácsot/támogatást bármilyen inkubátor szervezettől/befektetőtől/üzleti angyaltól? Milyen jellegű volt a segítség (anyagi/üzletági tudás/üzletviteli tudás)?
12. Kapott-e segítséget családjától, barátaitól – ha igen, akkor milyen?
13. Voltak-e a vállalkozás-indítás ellen szóló érvek – ha igen, mik?
14. Jelentett-e az indulásnál nehézséget, hogy megváltozott munkaképességű? Miben? Hogyan oldotta meg ezt a nehézséget?
15. A cég eddigi életében melyek voltak a fordulópontok? Miért?
16. Voltak-e kritikus pontok, és ha igen, hogy oldotta meg a továbblépést?

17. Mi a vállalkozás főtevékenysége? Változott-e a vállalkozás megkezdése óta és miért? Kik a célcsoport? Ők is megváltozott munkaképességűek?
18. Mi a vállalkozás missziója/víziója?
19. Kik a vállalkozás legfontosabb partnerei? (vevők, beszállítók, együttműködők stb....) Van-e kapcsolata más megváltozott munkaképességű vállalkozóval?
20. Hogy néz ki a vállalkozó csapat? Ki miért felelős? Vannak-e munkavállalók? Milyen képzettségűek? Van köztük megváltozott munkaképességű? Vezetői nehézségek adódnak-e?
21. Volt-e olyan, hogy előnyt jelentett a megváltozott munkaképesség? (pl. pályázat, kedvezőbb bánásmód)
22. Volt-e olyan, hogy hátrányt jelentett a megváltozott munkaképesség?
23. Milyen jövőbeli tervei vannak a vállalkozással kapcsolatban?
24. Hogyan értékeli a hazai vállalkozási kultúrát/környezet/ökoszisztémát? (morál, vállalkozási kedv, kockázatviselés, finanszírozás, meghatározó szereplők, célrendszer stb.)
25. Ön szerint melyek a legjelentősebb gátló tényezők ma a megváltozott munkaképességű emberek vállalkozás-alapítása előtt? És a vállalkozás megtartásával kapcsolatban?
26. Ön szerint ki mit tehetne azért, hogy több megváltozott munkaképességű ember vállalkozzon?
Ajánlana még interjúalanyt?